

УДК 069.02:93/99:069.426.5.4:“1943/1950”

Савчук Марія Іванівна

головна зберігачка,
завідувачка науково-дослідного відділу
збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
misavchuk@ukr.net

Сорокіна Світлана Анатоліївна,

завідувачка сектору
“Археологія доби каменю-бронзи”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
zlakosh@ukr.net

Завальна Оксана Миколаївна,

старша наукова співробітниця
сектору “Документально-речових фондів”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
irip927@ukr.net

Радієвська Тетяна Миколаївна,

старша наукова співробітниця
сектору “Археологія доби каменю-бронзи”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
tetyana_arch@ukr.net

Mariya I. Savchuk

Head Custodian,
Head of the Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Svitlana A. Sorokina

Head of the Sector
“Archaeology of Paleolithic-Bronze Age”,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Oksana M. Zavalna

senior research fellow,
Sector of Documentary and Objects Funds,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Tetyana M. Radiyevska

senior research fellow,
Sector of Stone-Bronze Age Archaeology,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

ФОНДОВА РОБОТА ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ
В М. КИЄВІ (1943–1950)

FUND WORK OF KYIV STATE HISTORICAL MUSEUM (1943–1950)

Анотація

В листопаді 1943 р. після завершення окупації Києва Центральний історичний музей відновив роботу. Наступного року він отримав сучасне приміщення по вул. Володимирська, 2, до якого перевезли всі наявні колекції. Внаслідок війни та окупації колекції музею сильно постраждали, тому одним із головних завдань колективу стало поповнення зібрання новими експонатами та повернення старих. Величезне надходження до фондової колекції відбулося завдяки реевакуації та реституції. Відтоді інвентаризація фондового зібрання стала одним із основних напрямків роботи фондів, до якої долучилася значна кількість співробітників музею.

Ключові слова: Центральний історичний музей, Державний історичний музей, Державний республіканський історичний музей, Національний музей історії України, реевакуація, реституція, фондова робота, інвентаризація, музейні колекції.

Abstract

In November 1943 after the end of Kyiv occupation, the Central Historical Museum renewed its functioning. The next year, it obtained its contemporary building at 2 Volodymyrska Street, where all available collections were transported. As a result of the war and occupation, the museum's collections were badly damaged, thereby the collection replenishment with new exhibits and regaining the old ones became the main task for the staff. Thanks to the returning from the evacuation and the restitution, the great replenishment of the museum's collection occurred. Since that time the inventory of the stock collections became one of the main directions of the significant number of museum workers' occupation.

Key words: Central Historical Museum, State Historical Museum, State Republican Historical Museum, The National Museum of the History of Ukraine, re-evacuation, restitution, fund work, inventory, museum collections.

Одним із головних напрямків музейної діяльності є фондова робота. Вивчення фондової роботи Національного музею історії України (далі – НМІУ) на різних етапах його історії важливе не лише для певних досліджень історії окремих експонатів та колекцій, а й для розуміння історії музейної справи України загалом. Особливе значення ця тема має тому, що вона безпосередньо пов'язана з такими складними питаннями, як евакуація та реевакуація культурних цінностей, вивезення музейних колекцій до Німеччини та їхня реституція.

Центральний історичний музей ім. Т. Г. Шевченка (нині – НМІУ) припинив діяти в 1941 р. через нацистську окупацію Києва. Його колекції ввійшли до складу Музею до- і ранньої історії (далі – МДРІ), переважну частину зібрання якого в 1943 р. вивезли за межі України.

Означені питання у своїх дослідженнях розглянули Т. М. Себта¹, Т. М. Радієвська, С. А. Сорокіна та О. М. Завальна². Функціонування музею у період окупації та його відбудову у перші повоєнні роки вивчали М. І. Ткаченко³, Г. М. Шовкопляс та Н. Г. Ковтанюк⁴. Історію отримання музеєм його сучасної будівлі та організацію музейної роботи дослідила А. В. Якубець⁵.

М. В. Оксенич⁶ вивчала післявоєнну структуру закладу, стан його фондів, виокремила етапи поповнення фондових

1 Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан; відп. ред. Г. В. Боряк; ред. кол.: О. О. Маврін, Г. В. Папакін, С. В. Пивоваров, В. М. Піскун; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. – 1200 с.; Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до- і ранньої історії в Києві у 1943–1945 рр. // Археографічний щорічник / Археографічна комісія; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Вип. 21/22. – Т. 23/24. – Київ, 2018. – С. 799–860.

2 Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ) // Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої до 125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 288–295; Сорокіна С., Завальна О. Німецький археолог доктор Пауль Грім і створення у Києві Музею до- і ранньої історії у 1942 році // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2014. – Т. 28. – С. 440–464.

3 Ткаченко М. І. Музеї України під час Другої світової війни (1939–1945 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 1996. – С. 117–118.

4 Ковтанюк Н. Г., Шовкопляс Г. М. Сторінки історії музею (20–50-ті роки XX ст.) // Національний музей історії України: його фундатори та колекції. Тематичний збірник наукових праць / Редкол.: Н. Г. Ковтанюк (відп. ред.) та ін. – Київ: ТОВ “ІП Лтд”, 1999. – С. 3–24; Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. Скарбниця історичної пам'яті України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 62–80.

5 Якубець А. Система управління музейною справою в УРСР (1945–1953 рр.) // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, Ч. 2. – Київ, 2016. – С. 160–165.

6 Оксенич М. Еволюція структури Національного музею історії України та створення його фондів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики / Інститут історії України НАН України. – 2005. – Вип. 12. – С. 367–388; Оксенич М. Шляхи формування збірки Національного музею історії України: колекції меценатів і внески приватних осіб // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. – Вип. 8 / Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарнавського, Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; редкол.: О. Б. Коваленко (голова) та ін. – Чернігів,

колекцій. Реевакуацію предметів із дорогоцінних металів охарактеризувала Ю. Г. Безкоровайна⁷. Питання реституції культурних цінностей ґрунтовно висвітлила Т. М. Себта⁸, а експедиційний напрямок комплектування фондів – Е. І. Демчук⁹. Низка статей присвячена персоналіям співробітників музею повоєнної доби: Н. І. Шендрик¹⁰, Т. Г. Мовші¹¹, В. М. Герусу¹², В. М. Мамуні¹³. Проте досі не здійснене цілісне підсумкове дослідження, присвячене відбудові музею у перші повоєнні роки, хоча численна джерельна база архівів (ДАК, ЦДАВО України, ЦДАГО України, НА НМІУ) та фотографічні джерела дозволяють детально охарактеризувати цей період. Метою нашого дослідження є реконструкція роботи музею в 1943–1950 рр. Особливу увагу приділено проблемам фондової роботи; визначенню основних викликів, на які мав відповідати музей; окресленню структури та персонального складу фондів відділів.

Відновлення роботи музею та перші кадрові призначення. Після завершення 6.11.1943 р. нацистської окупації Києва музей опинився у складному становищі: значну частину його колекцій було вивезено, співробітники розпорошені, а власні приміщення втрачені. Колишній директор Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (далі – ЦІМ) І. В. Бондар, який після звільнення з полону переходив у с. Кладієвому під Києвом, писав: “7 листопаду Червона армія звільнила с. Кладієво з-під фашистської окупації, і я зразу повернувся до Києва. З 8 листопаду 1943 р. я приступив до відбудови Історичного музею. 10 листопаду 43 року мене офіційно було призначено виконуючим обов’язки директора. Перші місяці після звільнення Києва в музеї працювало від 7 до 11 чол. завданням яких було зібрати все, що залишилося після німецького погрому. Всі музейні речі звозили в приміщення музею Леніна”¹⁴.

Справді, переважну частину колекцій ЦІМ у 1942 р. перемістили з Києво-Печерської лаври до Музею В. І. Леніна по вул. Володимирській, 57 (у 1912–1917 рр. – Педагогічний музей, нині – Будинок учителя). Саме там у листопаді 1943 р. почали збиратися колишні співробітники ЦІМ. У пояснювальній записці до фінансового звіту музею за 1944 р. зазначалося: “Історичний Музей фактично почав існувати 10.XI.1943 р., коли після звільнення м. Києва від німецьких фашистів кілька робітників /кол. директор, 4 наукових робітників та 3 техробітника / з’явилися до приміщення по вул. Короленка¹⁵, № 57, де містилася частина експонатів та майна Музею, перевезені німцями з Лаври, і стали вживати заходів до збереження їх. В грудні міс. 1943 р.¹⁶, коли до Києва прибув Заступник Наркома Освіти т. Гуленко¹⁷, було проведено попереднє оформлення Музею як установи – призначено т. в. о. директора, кількох наукових робітників, відпущено кошти на поточні витрати”¹⁸.

Офіційне відновлення роботи музею супроводжувалося першим наказом від 10.11.1943 р.¹⁹, в якому зазначалося, що І. В. Бондар²⁰ приступив до виконання обов’язків директора Державного Центрального історичного музею²¹ в м. Києві. 12.11.1943 р. з’явився наказ²² про призначення перших співробітників, серед них переважали люди, які у період окупації працювали у КМДРІ: Н. В. Лінка-Геппенер, В. С. Мамонов, Ю. Ю. Павлович, Л. С. Шиліна, І. М. Самойловський,

2007. – С. 165–173.

7 Безкоровайна Ю. Г. Доля археологічних коштовностей Центрального історичного музею (1930–1940-ві рр.) мовою документів // Археологія & фортифікація України. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції. – Кам’янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. – С. 309–316.

8 Себта Т. Мюнхенська систематична Картотека власності мистецьких об’єктів (1945–1952): перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей // Загартована історія. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2013. – С. 221–236.

9 Демчук Е. І. Вклад науковців повоєнного періоду у формування колекцій з історії України // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи. Матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції / Національний музей історії України. – Київ, 1999. – С. 17–18.

10 Павлова В. Надія Шендрик: сторінки життя // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, Ч. 2. – 2016. – С. 74–79.

11 Радієвська Т., Якубенко О. Музейний відлік життя Тамари Григорівни Мовши // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, Ч. 2. – 2016. – С. 59–73; Якубенко О., Радієвська Т. Тамара Григорівна Мовша і Національний музей історії України // Переяславка. Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав”. III Єфремівські читання “Релігійне життя Переяславської землі (IX–XXI ст.)”. Збірник наукових статей. – Вип. 7 (9). – 2014. – С. 285–299.

12 Шендрик Н. І. В. М. Герус: сторінки життя // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи. Матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції / Національний музей історії України. – Київ, 1999. – С. 94–96.

13 Ферчук А. Віра Мамуна – хранитель справи музейної / [Електронний ресурс]: Музейний простір. – Режим доступу: <http://www.prostir.museum.ua/post/35130> (дата звернення: 09.02.2020). – Назва з екрана.

14 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. б/н. – Арк. 5 зв.

15 Тогочасна назва вул. Володимирської.

16 У документі помилка, насправді йдеться про листопад.

17 Гуленко Іван Север’янович – заступник наркома освіти УРСР у післявоєнні часи, в 1955–1968 рр. – директор Центрального інституту підвищення кваліфікації керівних працівників народної освіти Міністерства освіти УРСР (першого в Україні навчального закладу післядипломної освіти).

18 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 61.

19 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 1. – Арк. 1.

20 Бондар Іван Васильович (1901–1984) – працював у музеї з 1933 р., з жовтня 1940 р. виконував обов’язки директора музею, брав активну участь у евакуації музейних колекцій до Уфи.

21 У перші місяці музей зберігав довоєнну назву – Центральный історичний музей.

22 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 1. – Арк. 2.

Є. Ф. Покровська, С. І. Горохов та П. А. Червоненко²³. Три особи – М. Ф. Петраченко²⁴, А. П. Попенко²⁵ та П. С. Червоненко²⁶, під час окупації не були співробітниками музею. До початкового складу колективу входило 12 співробітників: директор, вісім наукових співробітників, два технічні працівники та фотограф. На той час музей працював за штатним розкладом 1941 р., за яким нараховувалися зарплати²⁷.

Після відновлення роботи Інституту археології АН УРСР (далі – ІА) його колишні співробітники І. М. Самойловський, Є. Ф. Покровська та Л. С. Шиліна повернулися працювати до цього закладу²⁸. Їх звільнили за наказом від 29.11.1943 р., тим самим наказом на роботу прийняли ще одну колишню співробітницю МДРІ Л. В. Деденеву²⁹. 20.12.1943 р.³⁰ до колективу долучився один із найстарших працівників музею Д. С. Гальян³¹. 26.10.1945 р. ще одного колишнього співробітника МДРІ В. С. Парасунька прийняли на роботу на допомогу В. С. Мамонову для побудови експозиції етнографічного відділу³². Умови праці, за свідченням Н. В. Лінки-Геппенер, були дуже важкі: приміщення не опалювалося, були відсутні вода та світло³³.

24.03.1944 р. за наказом Наркома освіти П. Г. Тичини директором музею було призначено Г. А. Миколаєнко³⁴ (рис. 1), яку Н. В. Лінка-Геппенер характеризувала як здібну та енергійну жінку³⁵. І. В. Бондаря перевели на посаду заступника директора з наукової роботи³⁶ (рис. 2).

В цей період назва музею змінювалася двічі: Державний історичний музей (квітень–травень 1944 р.) та Державний республіканський історичний музей (далі – ДРІМ, із червня 1944 р.). Основні завдання, що стояли перед музеями у перші роки після відновлення, були сформульовані в річному звіті Управління музеїв³⁷ за 1945 р.: збір експонатів, їх первинна обробка, побудова експозицій, підготовка наукових праць, екскурсійно-масова робота³⁸.

Проте у ДРІМ ці завдання не могли виконувати одночасно. Так, основними напрямками діяльності музею в 1944 р. були: оцінка збитків, збереження вцілілих колекцій та перевезення їх у нове приміщення, облаштування музею в новому приміщенні. Гостро постало питання збору нових експонатів, тому відразу розпочали свою роботу перші музейні експедиції. 1945 рік можна вважати часом комплектування музейних фондів, адже кількість експедицій різко зросла. Того самого року музей отримав завдання відкрити експозицію до грудня. Проте реалізувати ці плани не вдалося, оскільки на те було багато об'єктивних причин: брак співробітників, важкі умови праці, великі обсяги роботи та відсутність повноцінного ремонту,

23 Долям співробітників МДРІ присвячена стаття: *Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О.* Музей до- і ранньої історії у Києві (1942–1943): структура та персональний склад // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 1, Ч. 1. – Київ, 2016. – С. 210–229.

24 Петраченко Микита Федорович звільнився 3.12.1943 р. у зв'язку із призовом до армії, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 1. – Арк. 5.

25 Попенко Анастасія Петрівна (1899 р. н.) – з кін. 1940 р. була співробітницею ЦІМ. Під час окупації, перебуваючи на окупованій території у Полтавській обл. та Києві, не працювала. З кін. 1943 р. відновилася на роботі в музеї, де на різних посадах працювала до 1952 р. Виконувала значну роботу із збирання експонатів, очолювала відділ “Велика Вітчизняна війна”, з 1949 р. керувала відділом “Історія Києва”, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 9. – Арк. 69–76.

26 Червоненко Параска Семенівна (1886 р. н.) – дружина Пантелеймона Антоновича Червоненка, “двірника Пантелеймона”, якого згадує Н. В. Лінка-Геппенер, див.: Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 246, 247, 254. У довідці від 30.07.1942 р. про осіб, які перебували на утриманні працівника, П. С. Червоненко згадується як “жінка, стара хвора”, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 54а. – Арк. 40. Родина Червоненків звільнилася з музею 1.10.1944 р., див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 61.

27 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 2

28 Там само. – Спр. 1. – Арк. 4.

29 Її прийняли на роботу 1.12.1943 р. на посаду секретаря – керуючого справами. Звільнилася 14.03.1944 р. у зв'язку з виходом на пенсію, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 6.

30 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 1. – Арк. 7.

31 Гальян Данило Семенович працював у музеї з 1920-х рр., був співробітником МДРІ. 20.12.1943 р. отримав посаду реставратора. В 1944 р. переведений на посаду завідуючого господарством, 27.03.1944 р. звільнився, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 2, 8.

32 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 3. – Арк. 91.

33 “В Киеве сейчас очень неуютно, нет ни воды, ни света, везде развалины, пожарища, груды обломков, мусора. <...> С двенадцатого ноября 1943 года я по-прежнему занимаю должность старшего научного работника Киевского исторического музея и получаю 600 рублей в месяц, пятьсот грамм хлеба ежедневно. <...> В Историческом музее в ноябре было всего два или три сотрудника, потом стали возвращаться бывшие в эвакуации, но вернулись лишь немногие. Все мужчины погибли на войне, смертью храбрых. Уцелели только Иван Васильевич Бондарь и Вадим Александрович Сидоренко, оба прекрасные работники и честные люди. Музей не отапливался и работать было трудно, тем более, что сразу же пришлось спешно паковать и перевозить все материалы в новое помещение, чтобы освободить здание Музея Ленина, где немцы устроили свой музей”, див.: Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 258–259.

34 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 9.

35 “Директором Исторического музея была назначена Галина Андреевна Николаенко – женщина на редкость способная, жадно стремившаяся к знанию, энергичная и сердечная. Ей удалось получить для музея бывшее здание Художественной школы, построенной на территории древнейшей части Киева, там, где с VII–VIII столетий находился детинец-кремль древнейшей столицы Руси. Трудно было бы найти место более удачное, более соответствующее назначению Исторического музея. Пришлось Галине Андреевне организовывать и руководить новым переселением музея, работой трудной, хлопотливой, ответственной”, див.: Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 259.

36 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 13.

37 Управління музеїв – керівний орган, що опікувався музейною справою, був створений при Комітеті у справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР у 1945 р. Управління спочатку очолював Ю. А. Лесневський, а з березня 1946 р. – М. П. Пашін, див.: *Якубець А.* Система управління музейною справою... – С. 160.

38 ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 14.

який постійно затягувався. Лише в 1946–1947 рр., коли ремонт майже закінчили, співробітники музею змогли приділити увагу розбудові експозиції, відкритої лише наприкінці 1948 р. Після цього музейні працівники отримали можливість зосередитись на культурно-просвітницькій діяльності.

Оцінка збитків, нанесених зібранню ЦІМ. Перші завдання, з вирішення яких почалася робота музею, полягали в розшуку втрачених експонатів та майна, оцінці збитків та охороні наявних фондів зібрань³⁹. 19.11.1943 р. організували цілодобову охорону музею, до якої залучили 10 співробітників закладу⁴⁰. 15.11.1943 р. вісім співробітників⁴¹ відвідали приміщення ЦІМ на території колишнього Всеукраїнського музейного містечка в Києво-Печерській лаврі та склали акти його огляду. Висновки комісії не втішали: *“Приміщення, в яких був розміщений Ц. І. М. – корпуси №№ 2, 6, 7, 8, 9, 10, 29, 30, повністю зруйновані. <...> Щоб привести в повну непридатність на майбутнє, в приміщенні 2-го корпусу зірвано кахельні плити підлоги і тут же побито на шматки й зірвано мармурові підвіконники й вивезено”*⁴². Комісія також зазначала, що в жовтні 1941 р. був повністю вивезений відділ зброї, зникли гравюри із зібрання П. П. Потоцького, фотоматеріали зі старого Києва, кілька сотень картин і портретів, порцеляна, фаянс та скло. Рештки музейних предметів безладно лежали у дворі Лаври. Постраждали від мародерства й археологічні колекції, адже німецькі солдати та офіцери брали “на пам’ять” усе, що їм подобалося. Наприкінці листопада були складені попередні акти збитків, завданих ЦІМ, у яких, зокрема, зазначалося: *“<...> після перевірки відділу «Київська Русь» та його фондів виявилось, що протягом вересня-жовтня 1943 р. німці пограбували та вивезли весь експозиційний матеріал відділу, і весь фондовий матеріал залишився в музеї. <...> По обслідуванні Античного відділу Археологічного музею у Києві виявлено, що більшість фондового матеріалу відділу, що його не було вивезено при евакуації у 1941 р., вивезено німцями. Більша половина цього матеріалу депаспортизована, або невідомого походження”*⁴³. До актів додавали списки вивезених колекцій. У складених у грудні актах про стан Лаври враховували висновки першого огляду⁴⁴. 1.12.1943 р. Н. В. Лінка-Геппенер склала записку про пограбування ЦІМ, у якій повідомила, що, попри збереженість у фондах музею значної частини матеріалу з розкопок, неможливо розгорнути експозицію у відповідному обсязі, оскільки найкращі експонати втрачені⁴⁵.

Ретельними підрахунками збитків, завданих музею, займалася комісія, створена 5.01.1944 р.⁴⁶, до складу якої, крім в. о. директора І. В. Бондаря та А. П. Попенко, здебільшого увійшли співробітники, які працювали за часів окупації та були свідками вивезення колекцій⁴⁷, а також співробітники ІА⁴⁸. Результатом роботи комісії стала низка актів, у яких перелічувалися втрати різних відділів музею⁴⁹. Вартість цих втрат, визначена окремим актом, становила 43 млн 410 тис. крб. Окремо підраховували збитки, завдані господарсько-допоміжному обладнанню⁵⁰ та будівлі музею по вул. Володимирській, 57⁵¹. У 1945 р. Надзвичайна державна комісія додатково оцінила збитки⁵². На основі попередніх актів Т. С. Пассек склала акт із описом стану музею та втрачених колекцій, у якому збитки, нанесені лише археологічному зібранню, становили 126 180 200 крб⁵³.

Комплектування зібрання музею новими експонатами. Після визначення розміру збитків працівники музею розпочали комплектувати зібрання музею за кількома напрямками:

1. Розшук у інших музеях та в населення експонатів, що до війни зберігалися в ЦІМ⁵⁴. Пошуку втраченого⁵⁵ сприяла постанова РНК УРСР № 1504 від 10.11.1944 р. *“Про повернення музейних експонатів”*, у якій зазначалося, що всі експонати, які раніше належали державним музеям, мають бути повернені, незалежно від того, в чієму користуванні вони перебувають. Якщо громадяни купували музейні речі, держава компенсувала їм витрачені суми через спеціальні міські комісії із приймання музейних експонатів⁵⁶.

2. Закупівля нових експонатів. У складні повоєнні часи, щоб вижити, кияни продавали сімейні реліквії. Наприклад,

39 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 19, 28.

40 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 1. – Арк. 3.

41 І. В. Бондар, Н. В. Лінка-Геппенер, А. П. Попенко, В. С. Мамонов, С. І. Горохов, І. М. Самойловський, Є. Ф. Покровська, Л. С. Шиліна.

42 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 1.

43 Там само. – Арк. 3, 8.

44 Зокрема, акт про пограбування музеїв на території Києво-Печерської лаври від 3.12.1943 р., підписаний комісією у складі П. Д. Барановського, І. В. Бондаря, Н. В. Лінки-Геппенер та С. О. Гілярова, загалом повторює згаданий попередній акт, див.: Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 908–911.

45 Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 901–903.

46 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 1.

47 Н. В. Лінка-Геппенер, С. І. Горохов, Д. С. Галіян, В. С. Мамонов.

48 І. М. Самойловський, Є. Ф. Покровська, Л. С. Шиліна.

49 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 4. – Арк. 2–10.

50 Там само. – Арк. 11.

51 Про цю будівлю, зокрема, зазначалося: побито шиб – 201 шт., виламано дверних мідних ручок – 141 шт., зламано дверей – 4, зіпсовано парове опалення та електрообладнання. Збитки оцінили в 1 059 550 крб.

52 Залучені експерти для оцінки збитків: по відділу археології – Б. О. Рибаків та О. Я. Брюсов; по історичних відділах – М. Р. Левінсон, М. М. Денисова, С. К. Просвірка, Л. І. Якуніна, М. В. Щепкіна та Г. Л. Малицький; по розділу Єгипту – В. В. Павлов, див.: ГАРФ. – Ф. 7021. – Оп. 116. – Спр. 282. – Арк. 38.

53 ГАРФ. – Ф. 7021. – Оп. 116. – Спр. 282. – Арк. 37.

54 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 19.

55 ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 4.

56 Мазур Т. В. Удосконалення правової охорони культурної спадщини в Українській РСР (середина 1940-х – початок 1950-х років) // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2019. – № 6. – С. 23–24.

у 1944–1946 рр. до музею надійшло чимало цікавих зразків порцеляни та фаянсу⁵⁷. На закупівлю експонатів держава виділяла значні кошти. Так, у 1944 р. музей витратив 214 200 крб на поповнення фондів, що становило 29% всіх витрат закладу⁵⁸. В наступні роки спостерігалися перевитрати із закупівлі експонатів щодо затвердженого кошторису⁵⁹.

3. Збирання експонатів у експедиціях (рис. 3). Під час перших експедицій⁶⁰, що розпочали роботу наприкінці січня 1944 р., науковці музею виїжджали до діючої армії та вже звільнених міст для комплектування експонатів безпосередньо в учасників війни. Влітку 1944 р. провели дві комплексні експедиції до І-го Українського фронту⁶¹. Зібрані матеріали спочатку стали підґрунтям для створення перших повоєнних експозицій музею⁶², а згодом – Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.⁶³ Музей також організовував експедиції в різні регіони України для збирання матеріалів про повоєнну відбудову⁶⁴. З 1945 р. до них додалися археологічні та етнографічні експедиції зі збору матеріалів для закладу⁶⁵. З 1946 р. музей не лише відряджав співробітників до археологічних експедицій, а й організовував та фінансував власні. Їх очолювали відомі археологи: Б. О. Рибаків, І. В. Фабриціус⁶⁶, Т. С. Пассек, М. К. Каргер, П. М. Третьяков та Є. В. Махно⁶⁷.

4. Виготовлення художніх творів. Зокрема, в 1944 р. художнику Ю. Ю. Павловичу замовили 30 малюнків за темою “Київ під час панування фашистських загарбників”, а І. С. Іжакевичу – серію картин за темою “Руїни і краєвиди м. Києва в часи Вітчизняної війни”⁶⁸. 35 акварельних малюнків Ю. Ю. Павловича⁶⁹ музей придбав за 3 тис. крб.

5. Передача або обмін експонатів з іншими музеями. Зокрема, експонати надходили від Львівського історичного музею (далі – ЛІМ)⁷⁰ та Дніпропетровського історичного музею⁷¹, відбувався обмін експонатами з Одеським історичним музеєм⁷². Своєю чергою, експонати з обмінного фонду закладу передавали до багатьох шкільних музеїв⁷³.

6. Передача експонатів від державних установ. Наприклад, від Ягодинської митниці отримані давньоєгипетська мумія та саркофаг⁷⁴.

На перших етапах діяльності музею інвентаризацію фондів не проводили через брак працівників, а також тому, що у приміщеннях закладу перебувало майно інших установ, яке повертали власникам. Зокрема, у квітні 1944 р. відбувся розподіл архівних матеріалів колишнього Крайового інституту до- і ранньої історії між ДІМ та ІА⁷⁵.

Перейзд до нового приміщення та ремонтні роботи. 30.05.1944 р. з’явилася постанова № 547 РНК УРСР⁷⁶ про відновлення роботи ДРІМ, завданням якого було визначено збирання, дослідження та популяризація пам’яток матеріальної культури з історії та етнографії України. Закладу також передали будівлю Київської художньої школи по вул. Короленка, 2, садибу якої оголосили історичним заповідником та підпорядкували музею, що повинен був охороняти та вивчати її. Ремонт будівлі мав закінчитися до 1.09.1944 р.

В червні почали перевозити музейне майно. Зокрема, вихідний день 2.07.1944 р. оголосили робочим, і всі працівники мали з’явитися на роботу о 9 годині, щоб взяти участь у переміщенні⁷⁷. Перевезення основної частини музею закінчили вже в серпні 1944 р.⁷⁸ І. В. Бондар писав: *“На мене було покладено перевозку музею у нове приміщення. Так, на кінець 1944 року музей було перевезено в теперішнє приміщення вул. Володимирська № 2. Це приміщення на той час було напівзруйноване і тому мені довелося багато уділяти уваги господарчим питанням, але поруч з цим було звернуто увагу і на збір експонатів*

57 Ферчук А. Порцеляна і фаянс у збірці Національного музею історії України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 91.

58 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 61.

59 Там само. – Спр. 13. – Арк. 67.

60 У 1944 р. у відрядження їздили А. П. Попенко та І. В. Бондар, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 2, 10, 18

61 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 3. – Арк. 1.

62 Демчук Е. І. Вклад науковців повоєнного періоду... – С. 17; Національний музей історії України. Альбом: у двох томах / Н. Г. Ковтанюк, Л. В. Строкова. – Київ, 2011. – Т. 1. – С. 14.

63 Музей відкрився в 1974 р. В 1981 р. на його основі створили Меморіальний комплекс “Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”. Із 2015 р. установа має назву “Національний музей історії України у Другій світовій війні”.

64 Національний музей історії України... – С. 14.

65 Етнографічні експедиції для збирання експонатів для музею зазвичай здійснював завідувач відділу етнографії В. С. Мамонов та співробітники В. С. Парасунько та О. А. Шевцова, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 3. – Арк. 48, 57.

66 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 3. – Арк. 52.

67 Там само. – Спр. 4. – Арк. 62, 69, 74, 76, 79, 120.

68 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1 – Спр. 7. – Арк. 13 зв.

69 Литовченко А. В. Художник Ю. Ю. Павлович – відомий і невідомий // Праці центру пам’ятокознавства. – 2017. – Вип. 31. – С. 172.

70 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 85; ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 66.

71 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 3. – Арк. 30.

72 Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 25.

73 Там само. – Оп. 3. – Спр. 24а. – Арк. 16.

74 Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 75, 97.

75 Станіцина Г. О. З історії Наукового архіву Інституту археології НАН України // Археологія і давня історія України. Збірник наукових праць. – Вип. 9. Історія археології: дослідники та наукові центри. – Київ, 2012. – С. 269; Станіцина Г. О. Науковий архів // Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / Гол. ред. П. П. Толочко. – Т. 1. – Київ: ВД “АДЕФ-України”, 2015. – С. 250.

76 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 7; ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 38.

77 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 30.

78 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 17а. – Арк. 3.

та упорядкування фондів”⁷⁹. Свої враження про початок роботи в новій будівлі описала Н. В. Лінка-Геппенер⁸⁰. Вже тоді співробітники взяли за складання описів наявних матеріалів.

29.06.1944 р. працівники музею почали розистку розташованих на території музейної садиби незасипаних розкопів фундаментів Десятинної церкви довоєнного часу⁸¹. За спогадами Н. І. Шендрік, співробітники очищували траншеї від сміття та бур’янів, відганяли сусідську худобу⁸².

За даними звітів, значна кількість експонатів, звезених до нового музейного приміщення, скидалася на скупчення археологічного матеріалу та музейних предметів, які потребували упорядкування. Належного устаткування для цього не було, а сама будівля була непристосована для музейних потреб та напівзруйнована. У 1944 р. музей не зміг виготовити обладнання і його робота обмежилася упорядкуванням перевезених експонатів та забезпеченням приміщення охороною. Тогочасна науково-дослідна діяльність музею полягала у виявленні колекцій, що збереглися, та їх упорядкуванні⁸³.

Нова будівля закладу потребувала ремонту та часткових перебудов, які мав виконати НАРКОМЖИТЛОЦИВІЛЬБУД. Незважаючи на вимогу музею, ремонт так і не розпочався, а в листопаді 1944 р. від нього взагалі відмовилися. На кінець року парове опалення не діяло, вугілля не закупили, дров придбали замало: ледве опалювалися п’ять робочих кімнат. Освітлення, водопостачання та каналізація працювали з перебоями⁸⁴. Ремонт тривав упродовж 1945 р. і на кінець якого повністю не закінчився: не всі вікна заклали, проте відремонтували парове опалення⁸⁵, яке на початку наступного року знову зламалося. Затягування ремонту гальмувало інші види музейної діяльності.

На кінець 1945 р. керівні органи жорстко поставили питання відкриття експозиції. Згідно із постановою № 1424 РНК УРСР від 29.08.1945 р.⁸⁶ та наказом №343 по Комітету у справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР від 11.09.1945 р.⁸⁷, відкриття музею планувалося 5.12.1945 р. Потрібно було терміново закінчити ремонт і до 15.10.1945 р. подати на затвердження експозиційні плани та ескізи розміщення експозиції. Співробітників мали максимально залучити до роботи в експозиції, навіть достроково відкликати з експедицій⁸⁸. Але, попри постанову уряду, приміщення музею упродовж 1945 р., як вже зазначалося, не було відремонтовано (рис. 4)⁸⁹. Водночас робота з підготовки до створення експозицій проводилася: співробітники деяких відділів написали тематико-експозиційні плани, відібрали та реставрували експонати, підготували етикетки, тексти, плани, ілюстрації та карти до експозиції⁹⁰.

У грудні 1945 р. РНК видала нову постанову про відкриття експозиції 6.11.1946 р. – до 3-ї річниці звільнення Києва. Коли наближалась визначена дата, директор Г. А. Миколаєнко склала доповідну записку з поясненням причини, чому експозиції не можуть бути відкриті не лише до вказаної дати, а й до 5.12.1946 р.: через незавершений ремонт. Перевірка роботи музею 21.09.1946 р. засвідчила, що ремонт досі не закінчено: темпи ремонтних робіт незадовільні, термінів їх завершення не дотримувалися, якість робіт дуже низька, наприклад, штукатурні роботи доводилося переробляти по 2–3 рази⁹¹. На ту мить були відремонтовані дах, ліхтарі та підліхтарники, оштукатурені й пофарбовані чотири поверхи, демонтовано перегородки, влаштовано проходи між залами, заклоєно вікна першого та другого поверхів, влаштовано броньоване сховище. Брак скла та пиломатеріалів для столярних робіт не дозволяв завершити ремонт⁹². Останній здебільшого закінчився в 1946 р., проте був настільки неякісним, що взимку 1947 р. не працювало опалення.

Формування структури фондів у 1944–1945 р. З 1944 р. почала складатися схема поділу фондів на загальні та археологічні. Загальні фонди виділили в окремий відділ із власним завідувачем. Археологічні фонди закріпили за відповідними експозиційними відділами. Очолював фондову структуру головний зберігач.

Влітку 1944 р. відбулися перші призначення наукових співробітників до фондів: ними стали 25.06.1944 р. Д. О. Брискін⁹³

79 Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. б/н. – Арк. 6.

80 “Новое здание музея также не отапливалось[,] и все мы, человек 6–7, теснились в одной комнатке с железной печуркой, где лежала и бредила < больная > мать нашей сотрудницы. Мы составляли инвентарную опись наличных материалов и, попутно, по возможности, там, где сохранились довоенные каталоги, производили учет потерь и хищения врагом ценностей нашего музея”, див.: Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 259.

81 У наказі № 28 зазначалося: “§ 1. Наказую вському колективу наукових та технічних робітників із 29 червня 1944 р. працювати з 9 год. до 11 год. ранку по очищенню фундаменту Десятинної церкви, забрудненої німецько-фашистськими окупантами. Ці роботи проводити до повного очищення фундаменту”, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 27.

82 Павлова В. Надія Шендрік... – С. 75.

83 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 2.

84 Там само. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 61.

85 Там само. – Спр. 13. – Арк. 18.

86 Там само. – Спр. 14. – Арк. 25.

87 ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 38.

88 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 10.

89 На фотографії зафіксовано вигляд будівлі музею із незавершеним ремонтом: більшість стін не оштукатурено, вікна підвального поверху не заклоєно, відсутні ліхтарі біля входу, музейна садиба зайнята городами та поросла бур’янами.

90 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 23в–3.

91 ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 141.

92 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 1, 2.

93 Брискін Дмитро Олександрович із 25.03.1944 р. працював на посаді старшого бухгалтера, а 25.06.1944 р. його перевели до відділу фондів. За наказом від 14.08.1944 р. отримав посаду реставратора із виконанням обов’язків старшого бухгалтера за сумісництвом, на якій працював до своєї смерті 12.04.1945 р., див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 27, 53; Там само. – Спр. 3. – Арк. 17.

та 5.07.1944 р. Р. О. Власенко⁹⁴. Тоді ж до роботи фондів долучився відомий археолог І. Г. Шовкопляс⁹⁵, який надалі завідував відділом “Докласове суспільство”⁹⁶. 14.08.1944 р. хранителем фондів нумізматики призначили О. У. Тимофієву⁹⁷. Хоча повноцінний штатний розпис з’явився в музеї лише 22.08.1944 р.⁹⁸, до кінця року його штат залишався недоукомплектованим.

У вересні постало питання реевакуації експонатів із м. Уфі. Із цією метою співробітники закладу І. В. Бондар та О. А. Шевцова⁹⁹ 15.09–15.10.1944 р. перебували у відрядженні в Уфі¹⁰⁰, куди в 1941 р. евакуювали найцінніші речі музею, переважно із дорогоцінних металів. Отримати уявлення про евакуйовані матеріали можна із різних джерел. Зокрема, у фондах НМІУ містяться рукописні та машинописні списки цінностей відділу “Київська Русь”, 1.07.1941 р. складені Н. В. Лінкою-Геппенер¹⁰¹. Частково збереглися описи експонатів ЦІМ, вкладені в ящики під час евакуації, та акти, складені під час відкриття ящиків у Башкирському художньому музеї¹⁰². Частина копій списків відкриття ящиків перебуває в НМІУ¹⁰³. Серед евакуйованих предметів були твори палеолітичного мистецтва (орнаментовані вироби з бивня мамонта з Мізинської палеолітичної стоянки та орнаментований бивень з Кирилівської стоянки); моделі жител трипільських поселень; золоті та срібні прикраси зі скіфських та античних пам’яток; ювелірні вироби та скарби доби Київської Русі; нумізматики; цінні рукописні документи, художні твори. За попередніми оцінками, майже всі речі, відправлені до Уфи, повернулися до ДРІМ, хоча частина з них виявилася депаспортизованою¹⁰⁴.

Реевакуація колекцій сприяла значному поповненню фондів, тому виникла необхідність поділу колекцій на групи зберігання. Наказом № 75/б від 15.10.1944 р., виданим у зв’язку із поверненням фондових колекцій із Уфи, були призначені

94 Власенко Раїсу Олексіївну 5.07.1944 р. зарахували на посаду наукового співробітника фондів. Згідно з наказом від 15.10.1944 р., який розподіляв основні обов’язки фондових хранителів, залишилася на попередній посаді у відділі фондів. Звільнилася 10.02.1946 р. у зв’язку із переходом на педагогічну роботу, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–“л”. – Спр. 2. – Арк. 32, 72; Там само. – Спр. 4. – Арк. 14.

95 Шовкопляс Іван Гаврилович (1921–1997) – дослідник багатьох унікальних стоянок верхнього палеоліту, зокрема таких, як Мізин, Добраничівка, Радомишль, Ключи, Фастів. У 1945 р. закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка (далі – КДУ), у 1946 р. вступив до аспірантури ІА АН УРСР. Із 1949 р. працював у ІА вченим секретарем, заступником директора з наукової роботи, старшим науковим співробітником, став фундатором і завідувачем Археологічного музею. Викладав у КДУ. З 1973 р. працював у відділі наукової бібліографії Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського), див.: Пам’яті Івана Гавриловича Шовкопляса // Археологія. – 1998. – № 3. – С. 156–158; Шовкопляс Іван Гаврилович // Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / Гол. ред. П. П. Толочко. – Т. 2. – Київ: ВД “АДЕФ-України”, 2015. – С. 649–650; Шовкопляс Т. І. Іван Шовкопляс: сторінки життя // Дослідження первісної археології в Україні (до 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль). Матеріали міжнародної наукової конференції “Радомишль та його історія” (3–4 жовтня 2006 р.). – Київ: КОРВІН ПРЕСС, 2008. – С. 8–10.

96 Працювати в ЦІМ (на півставки) почав ще у студентські роки. В 1940–1941 рр. був екскурсоводом та молодшим науковим співробітником у відділі “Київська Русь”. 7.07.1944 р. зарахований до ДРІМ як науковий співробітник фондів. 14.08.1944 р. переведений на посаду завідувача відділу “Докласове суспільство”. В музеї проводив велику роботу зі збирання експонатів, обліку та інвентаризації фондів, розробив експозиційний план відділу, став автором методичної розробки для проведення екскурсій, побудував експозицію відділу, брав участь у археологічних експедиціях. Після отримання посади в ІА продовжував працювати в музеї за сумісництвом. Звільнився 1.04.1952 р. у зв’язку із рішенням Президії АН УРСР, яка заборонила роботу за сумісництвом, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–л. – Спр. 9. – Арк. 154–169; Кулаковська Л. В. Три долі Івана Шовкопляса // Кам’яна доба України: Збірник наукових статей. – Вип. 14. – Київ: Шлях, 2011. – С. 9–14).

97 Тимофієва Олена Ульянівна (1918 р. н.) – здобула середню освіту, була співробітницею в ЦІМ із 5.01.1941 р., під час окупації перебувала в Києві, але не працювала. Із 13.05.1944 р. – музейна окантувальниця, потім виконувала обов’язки хранителя фондів нумізматики, проте, ймовірно, недовго, адже надалі нумізматики перебувала на зберіганні в І. В. Бондаря. Згодом переведена на посаду реставратора. В наступні роки брала участь у археологічних експедиціях. Звільнилася в 1954 р., див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–“л”. – Спр. 2. – Арк. 48, 53; Там само. – Оп. 1–л. – Спр. 12. – Арк. 63–67.

98 ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 11.

99 Шевцова Оксана Андріївна (1915 р. н.) – закінчила в 1940 р. Київський державний учительський інститут за фахом викладача української мови та літератури. Під час окупації Києва перебувала в евакуації в Саратові та Уфі. Із 03.07.1944 р. працювала інструктором організації масового глядача ДРІМ. Із 30.11.1945 р. відповідала за етнографічні фонди, після звільнення В. С. Мамонова прийняла справи завідувача відділу етнографії. Проводила велику роботу зі збирання експонатів у експедиціях, упорядкування та інвентаризації етнографічних фондів. У музеї працювала до 1957 р., див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–л. – Спр. 15. – Арк. 96–103; НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–“л”. – Спр. 4. – Арк. 84.

100 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–“л”. – Спр. 2. – Арк. 59, 69.

101 Безкоровайна Ю. Г. Доля археологічних коштовностей... – С. 311.

102 ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 505. – Арк. 119–133.

103 НМІУ. – Відділ обліку. – Документи на реевакуйовані експонати.

104 Безкоровайна Ю. Г. Доля археологічних коштовностей... – С. 311–312.

хранителі фондів груп: З. А. Володченко¹⁰⁵ (“Київська Русь”), З. Л. Маненко¹⁰⁶ (“Вітчизняна війна”), Ф. Й. Коган¹⁰⁷ (“Жовтнева пролетарська революція та соцбудівництво”), І. М. Чудновська¹⁰⁸ (“Історія України XIX ст.”) (рис. 5), О. А. Шевцова (етнографія) (рис. 6), Є. В. Старосельська¹⁰⁹ (“Скіфія та Причорноморські колонії”)¹¹⁰. Таким чином, згідно із цим наказом, відповідальними за фондові колекції стали співробітники відділів.

Збирання експонатів та повернення колекцій із Уфи додало чимало роботи із інвентаризації музейних колекцій. У 1944 р. в музеї почали вносити записи до перших інвентарних книг. Співробітники звряли старі інвентарні картки, що збереглися, та створювали нові. Для розбору та дослідження археологічних колекцій запросили відомих археологів Б. О. Рибаківа та Т. С. Пассек¹¹¹ (рис. 7).

Водночас тривало формування фондового відділу. На ту мить не всі експонати музею перебували у фондах, чимало їх містилося в експозиційних відділах. З метою зосередження фондів (за винятком археологічних) в одному приміщенні новопризначеному науковому співробітнику фондів П. С. Дуднику¹¹² доручили до 1.03.1945 р. прийняти всі експонати, що були закріплені за окремими відділами та працівниками. 19.04.1945 р. новим завідувачем фондового відділу стала Л. П. Шевченко¹¹³, а П. С. Дудника¹¹⁴ 1.08.1945 р. призначили заступником головного зберігача, також доручили йому впорядкувати експонати, що надійшли в 1943–1945 рр., та до 15.12.1945 р. провести інвентаризацію фондів. Згодом цей термін продовжили до 20.12.1945 р.¹¹⁵

Частиною археологічних експонатів опікувався заступник директора з наукової частини І. В. Бондар, якому запропонували до 15.12.1945 р. здати у відділі експонати, “...що залишилися після хазяйнування німців в Києві та

105 Володченко Зінаїда Андріївна (1915–1995) – закінчила в 1939 р. історичний факультет КДУ. В 1939–1940 рр. працювала науковою співробітницею ЦІМ. В 1940 р. у складі бригади НКО переїхала до Львова для створення Львівського історичного музею (далі – ЛІМ), в якому залишилася працювати у відділі “Київська Русь”. Одружилася зі співробітником ЛІМ (надалі – професором Львівського державного університету ім. І. Франка) Г. Ю. Гербільським. У 1941 р. разом із чоловіком виїхала в евакуацію до Києва, де знову працювала в ЦІМ. В серпні 1941 р. НКО УРСР спрямував її на роботу до Краснодарського краю, де Зінаїда Андріївна не могла знайти роботу за фахом, оскільки музеї були законсервовані. Разом із чоловіком працювала в дитячому будинку для іспанських дітей, із яким евакуювалася до Саратова. За викликом НКО реєвакуювалася до Києва в 1944 р., див: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 1. – Арк. 1–4; *Перелигіна О. І.* Неизвестная страница биографии украинского историка Григория Гербільского: детский дом испанских детей (1941–1942 гг.) // *История и историческая память.* – 2011. – № 3. – С. 179–193; *Перелигіна О. І.* Катеринослав-Дніпропетровськ у біографії українського історика XX ст. Григорія Гербільського // *Роль музеїв у культурному просторі України й світу.* – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2009. – Вип. 11. – С. 196. Зінаїда Андріївна 15.09.1944 р. отримала посаду наукового (згодом – старшого) співробітника ДРІМ. 29.05.1945 р. знову поїхала у відрядження до Львова для допомоги у побудові експозиції археологічного відділу ЛІМ. 20.08.1945 р. на роботу до ДРІМ зарахували також Г. Ю. Гербільського і відразу ж його відправили для шефської роботи в ЛІМ, після завершення якої 30.09.1945 р. звільнили. З. А. Володченко звільнилася 16.11.1946 р. у зв’язку з переходом на роботу до ЛІМ, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 57, 76; Там само. – Спр. 3. – Арк. 35, 64, 84; Там само. – Спр. 4. – Арк. 118.

106 Маненко Зінаїда Львівна (1902 р. н.) – закінчила в 1935 р. Харківський фінансово-економічний інститут. Працювала економістом. У 1937 р. її чоловіка репресували. В евакуації жила в Уфі. Влаштуваючись працювати до ДРІМ, претендувала на посаду заступника директора з господарської роботи, проте 25.08.1944 р. Зінаїду Львівну зарахували на посаду наукового співробітника відділу “Скіфії”, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 1. – Арк. 4–10.

107 Коган Фаїна Йосипівна (1910 р. н.) – закінчила в 1939 р. історичний факультет КДУ. Зарахована до музею 12.10.1944 р. на посаду наукового співробітника. Працювала в закладі до 1951 р., див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 70.

108 Чудновська Іда Марківна (1917 р. н.) – закінчила в 1941 р. історичний факультет КДУ. Під час окупації Києва перебувала в евакуації у м. Горькому (нині – Нижній Новгород), де працювала на посаді архіваріуса на заводі, науковою співробітницею обласного архіву та викладачкою історії у школі. 25.08.1944 р. зарахована до ДРІМ на посаду наукового співробітника до відділу “Історія України XIX ст.”. В 1947 р. призначена завідувачкою відділу “Україна XIX – початку XX ст.”. Під час роботи в музеї брала участь у інвентаризації фондів, розробляла тематико-експозиційні плани, будувала виставки, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 54.

109 Старосельська Євгенія Веніамінівна (1905 р. н.) – закінчила в 1935 р. історичний факультет Харківського державного університету. Працювала в різних установах, зокрема викладала історію в середній школі. 1.09.1944 р. зарахована на посаду старшого наукового робітника відділу “Скіфії” ДРІМ. Згодом призначена хранительською фондів відділу. 1.10.1945 р. призначена завідувачкою відділу “Скіфія”. 3.06.1946 р. звільнилася у зв’язку із переїздом до Львова за місцем роботи її чоловіка, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 3. – Арк. 27–33.

110 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2. – Арк. 72.

111 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 17а. – Арк. 5.

112 Дудник Петро Семенович 1.06.1944 р. зарахований на посаду наукового співробітника до відділу “Діячі культури”. 1.02.1945 р. переведений на посаду в. о. старшого наукового співробітника відділу фондів. У серпні 1945 р. відряджений до Москви для ознайомлення з роботою Науково-дослідного інституту музеєзнавства та роботою відділу фондів Державного історичного музею СРСР. 1.08.1945 р. призначений заступником головного зберігача музею, із 24.11.1945 р. – виконувачем обов’язків завідувача відділу фондів, із 1.01.1946 р. – завідувачем фондів. 25.03.1946 р. його зняли з посади через невідповідність фаху та тимчасово залишили на посаді старшого наукового співробітника, а 3.05.1946 р. – звільнили, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 3. – Арк. 3, 59, 80, 106, 129; Там само. – Спр. 4. – Арк. 17.

113 Шевченко Людмила Прокопівна (1895 р. н.) – етнограф за фахом. Із 1934 р. працювала в Інституті історії матеріальної культури. У 1937–1941 рр. – завідувачка відділу і наукова співробітниця Музею українського мистецтва. Під час евакуації музейного майна 19.08.1941 р. отримала контузію на станції Чаплине. Перебувала в евакуації у м. Алма-Аті (нині – Алмати), де працювала завідувачкою масового відділу Історично-краєзнавчого музею Казахської РСР. В 1944–1945 рр. обіймала посаду завідувача відділу в Музеї українського мистецтва. 3.04.1945 р. завідувала фондами ДРІМ, з 1.01.1946 р. – головна хранителька, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 3. – Арк. 34–42.

114 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 3. – Арк. 80.

115 Там само. – Арк. 119.

реевакуйовані, які перебувають на його рахунку”¹¹⁶. Завідувачі трьох археологічних та етнографічного відділів (Н. В. Лінка, Є. В. Старосільська, І. Г. Шовкопляс та В. С. Мамонов) до січня 1946 р. мали здійснити облік означених експонатів і передати їх новопризначеним завідувачам фондів¹¹⁷. 30.11.1945 р. в археологічних відділах обрали наукових співробітників, відповідальних за фондові колекції¹¹⁸, – Т. Г. Мовшу (“Докласове суспільство”)¹¹⁹ (рис. 8); Л. М. Меляницьку (“Скіфія та Причорноморські колонії”)¹²⁰ (рис. 9), Н. І. Шендрик (“Київська Русь”)¹²¹ (рис. 10). Етнографічними фондами продовжувала опікуватися О. А. Шевцова.

З 1945 р. починають вживати заходів для внутрішньої регламентації фондів, що, ймовірно, було пов’язане з наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ № 147 від 16.07.1945 р. про посилення охорони державного музейного майна та кращого його збереження¹²². Для зміцнення контролю за збереженням експонатів було наказано закривати фондові приміщення на ключ та опечатувати двері. Стороннім особам заходити до фондів заборонялося¹²³. Передачу предметів із фондів до експозиційних відділів можна було здійснювати тільки за актами¹²⁴, а 18.09.1945 р.¹²⁵ з’явився наказ про те, що акти мають бути надруковані на машинці у двох примірниках, один із яких зберігався у фондовому відділі, другий передавали до бухгалтерії. За наказом № 117 від 6.12.1945 р. для придбання музейних цінностей створювали закупівельну комісію у складі заступника директора із наукової частини, вченого секретаря, завідувача фондів, головного хранителя та завідувача відділу, до якого надходять музейні предмети¹²⁶.

Подальший розвиток фондової роботи в 1946 р. В цьому році тривала напружена робота із розбудови музею: продовжувався ремонт, проводилися підготовчі роботи для відкриття експозиції, колектив музею збільшився до 65 осіб (рис. 11).

Упродовж двох років після відновлення діяльності музею структура фондів сформувалася лише в загальних рисах. Розгортанню фондової роботи, як і відкриттю експозиції, заважала відсутність належного ремонту. У плані на 1946 р. П. С. Дудник охарактеризував невтішну ситуацію: *“Сучасне приміщення фондів не відповідає своєму призначенню. Немає відповідного устаткування для раціонального розміщення експонатів. Приміщення не захищене ні від проникнення вогкості ззовні, ні від злодіїв. Отже перед робітниками відділу фондів стоїть завдання прикласти зусилля, аби устаткувати приміщення відповідною меблею, яка хоч би частково відповідала науковим вимогам, щодо охорони музейного майна. Друге завдання, що стоїть перед робітниками фондів, це – упорядкувати і розмістити у відповідних місцях речі так, щоб улюбий момент легко можна було б знайти і використати експонат на тій чи іншій ділянці експозиції Музею”*¹²⁷. Основними завданнями в роботі фондів визначали такі: встановлення устаткування, пошук нових матеріалів для різних фондових груп, провітрювання та реставрація речей, інвентаризація. Для упорядкування обліку передбачалося створення окремих інвентарних книг для різних груп експонатів. Це започаткувало поділ фондів на групи зберігання: а) фотознімки та діапозитиви; б) фарфор і фаянс; в) глина, гіпс, дерево; г) папір, целюлоза; д) метал; е) шовк і полотно; ж) живопис; з) закриті

116 Там само. – Арк. 107.

117 Там само. – Арк. 111.

118 Там само. – Арк. 107.

119 Мовша Тамара Григорівна (1922–2003) – видатна дослідниця трипільської культури. Закінчила КДУ у 1945 р., 6.08.1945 р. її прийняли на роботу до ДРІМ на посаду наукового співробітника. З 1.01.1948 р. – старша наукова співробітниця. У музеї виконувала значну роботу із систематизації та інвентаризації фондових колекцій, брала участь у багатьох археологічних експедиціях, будувала експозиції. Із квітня 1952 р. – завідувачка відділу “Первісне суспільство”. Працювала в музеї до 1977 р., коли перейшла на роботу до ІА АН УРСР, див.: Радієвська Т., Якубенко О. Музейний відлік життя... – С. 59–73.

120 Меляницька (Романюк) Людмила Миколаївна (1920–1994) – закінчила в 1945 р. історичний факультет КДУ. В музеї працювала з 15.12.1944 р. на посаді наукового співробітника відділу “Докласового суспільства”, із 23.03.1945 р. – на посаді старшого наукового співробітника. 30.11.1945 р. призначена хранителькою фонду “Скіфія”. З 16.01.1970 р. – завідувачка відділу “Племена скіфського часу на території УРСР”, із 1.12.1979 р. – завідувачка експозиційного археологічного відділу. Працювала в музеї до 1988 р. Провела велику роботу з упорядкування та систематизації фондів, авторка чотирьох стаціонарних експозицій скіфо-античного часу. Після виходу на пенсію упорядковувала фондову документацію, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–“л”. – Спр. 2. – Арк. 83; Там само. – Спр. 3. – Арк. 18, 107.

121 Шендрик Надія Іванівна (1922–2013) – закінчила у 1941 р. київську середню школу № 21. Під час окупації виїхала до м. Тули, де служила в армії та навчалася в Тульському педагогічному інституті. В 1943 р. повернулася до Києва, де навчалася в Київському державному педагогічному інституті ім. М. Горького. 24.09.1944 р. отримала у ДРІМ посаду наукового співробітника відділу “Київська Русь”, із 1.09.1948 р. – старша наукова співробітниця. З 1958 р. – старша наукова співробітниця науково-просвітницького відділу, з 18.08.1970 р. – завідувачка відділу “Київська Русь”. Із грудня 1979 р. після зміни штатної структури музею стала завідувачкою сектору “Київська Русь” експозиційного відділу. В музеї провела значну роботу із упорядкування колекцій, повернених із Уфи та Німеччини, будувала експозиції та виставки. Працювала до 1988 р., див.: Павлова В. Надія Шендрик... – С. 74–79.

122 Згідно із означеним наказом, директорів музеїв зобов’язали забезпечити в музеях цілодобову охорону, посилити протипожежну безпеку. Заборонявся обмін речами між музеями без дозволу Комітету. Унікальні речі мали зберігатися у сховищах із залізними ґратами, оббитими залізом дверима із замками або в сейфах. Управління музеїв доручали розробити правила внутрішнього розпорядку по музеях, див.: ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16.

123 *“<...> стороннім особам категорично забороняється заходити в приміщення фондів та робочі кімнати, де провадиться робота з експонатами, а також в експозиційні зали до відкриття. <...> Всім зав. відділів повісити таблички з написом «стороннім вхід заборонено»”,* див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–“л”. – Спр. 3. – Арк. 103.

124 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1–“л”. – Спр. 3. – Арк. 3.

125 Там само. – Арк. 77, 78.

126 Там само. – Арк. 112.

127 Там само. – Оп. 3. – Спр. 9. – Арк. 1.

фонди; і) ілюстрацій¹²⁸. Опрацювання різних груп предметів доручили співробітникам фондового відділу П. С. Дуднику (письменники України), І. Л. Величко (живопис XVIII ст.)¹²⁹ та Р. О. Власенко (стародруки).

19.01.1946 р. створили комісію для розробки інструкції із інвентаризації фондів у складі І. В. Бондаря, Л. П. Шевченко, Н. В. Лінки, П. С. Дудника та заступника директора ІА Л. М. Славина. Для обговорення інструкції у відділах відбулися семінари¹³⁰. Підсумком роботи комісії стала інструкція із інвентаризації фондів (на 20 сторінок)¹³¹.

Із 20.01.1946 р. на посаду старшого наукового робітника відділу фондів із місячним іспитовим терміном¹³² прийняли В. І. Саїтова¹³³, якого 25.03.1946 р. призначили завідувачем фондів замість П. С. Дудника, звільненого з посади начебто через невідповідність фаху¹³⁴. Передача матеріалів фондів (у якій також були задіяні наукові працівники М. Л. Пивоварова та І. Л. Величко) мала відбутися упродовж місяця.

Перевірка роботи фондів 1946 р. Для музеїв 1946-й р. відзначився масштабними перевірками їхньої роботи. Комітет у справах культурно-освітніх установ відряджав співробітників одних музеїв для перевірки інших. У них взяли участь і співробітники ДРІМ, які складали звіти перевірок¹³⁵. 21.09.1946 р. у ДРІМ працювала комісія у складі Ю. А. Лесневського, А. П. Вікторова, М. І. Мацапури, В. А. Богусевича та Шкаруби¹³⁶.

Окрему довідку про стан фондів ДРІМ¹³⁷ написав директор Державного музею Т. Г. Шевченка М. І. Мацапура¹³⁸. Цей документ, що містить опис структури фондів, умов зберігання колекцій та стану документації, частково розглянула М. В. Оксенич¹³⁹. М. І. Мацапура виділив у структурі фондів п'ять відділів, кожен із яких мав окреме сховище: фонди історичних відділів, фонди трьох археологічних відділів та фонди відділу етнографії. Їх очолювали головна зберігачка Л. П. Шевченко та завідувач відділу фондів В. І. Саїтов, який керував фондами історичних відділів. Археологічні та етнографічні фонди, що не мали окремих завідувачів, підпорядковувалися завідувачам відповідних відділів, проте безпосередню роботу з фондами вів спеціально обраний науковий співробітник. У довідці зазначено, що в археологічних колекціях виявили багато необлікованого матеріалу. Причиною цього була значна кількість одноманітних предметів, які внаслідок численних перевезень з місця на місце під час війни були частково депаспортизовані, що призвело до змішування колекцій та проблем із їх розбиранням.

Автор довідки детально описує кожне фондосховище та особливості зберігання в ньому (наявність ґрат на вікнах, підставок під експонати, рамок для картин тощо) й дає рекомендації щодо покращення зберігання. Характеризуючи нові інвентарні книги, М. І. Мацапура описує їх¹⁴⁰ та одночасно вказує на наявність довоєнної документації. Проте наведені

128 Там само. – Арк. 1зв, 2.

129 Величко Іван Леонтійович (1919 р. н.) – закінчив у 1945 р. історичний факультет КДУ. Працював культробітником, викладачем історії та інспектором-методистом НКО УРСР. Із 22.08.1945 р. отримав посаду наукового співробітника відділу фондів. 25.06.1946 р. звільнився у зв'язку із переводом до ЛІМ, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 4. – Арк. 60; Там само. – Оп. 1-л. – Спр. 3. – Арк. 1–10.

130 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 6.

131 Там само. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 3.

132 Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 10.

133 Саїтов Володимир Іванович (1914 р. н.) – закінчив у 1938 р. історичний факультет КДУ і вступив до аспірантури. З початком війни мобілізований до Червоної армії, потрапив у полон, перебував у таборах полонених на території Польщі та Німеччини. Після звільнення повернувся до армії. Із 20.01.1946 р. отримав посаду старшого наукового співробітника відділу фондів. Із 25.03.1946 р. – завідувач відділу фондів. Улітку 1946 р. відряджений до Москви та Ленінграда для ознайомлення із фондовою роботою провідних музеїв. Із 30.03.1947 р. виконував обов'язки завідувача відділу “Історія України XIV–XVIII ст.”. Працював у музеї до 1950 р., див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 10, 17, 51; Там само. – Оп. 1-л. – Спр. 7. – Арк. 44–52.

134 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 17.

135 Зокрема, Г. А. Миколаєнко брала участь у перевірці історико-культурного заповідника “Кисво-Печерська лавра” та Обласного історико-краєзнавчого музею в м. Ровно (нині – Рівне), А. П. Попенко – музею в м. Корсунь-Шевченківському, І. Г. Шовкопляс та Т. П. Нікітіна (Каллаш) – Дрогобицького обласного історико-краєзнавчого музею та міського музею в м. Стрий, див.: ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 1–8, 24–32, 69–74, 83–87, 102–108.

136 ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 139–142.

137 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 17а. – Арк. 8–29.

138 Мацапура Микола Іванович (1900–1974) – працював із 1933 р. в музеях Харкова. В 1934–1941 рр. – завідувач фондів, головний зберігач, заступник директора з наукової частини Галереї картин Т. Г. Шевченка, в 1941 р. керував евакуацією експонатів Галереї. В 1943 р. – заступник директора Державного літературно-художнього музею Т. Г. Шевченка в Уфі. В 1944 р. займався реєстрацією. В 1944–1950 рр. – директор Державного музею Т. Г. Шевченка (нині – Національний музей Тараса Шевченка).

139 Оксенич М. Еволюція структури Національного музею історії України... – С. 378–382.

140 Характеризуючи перші книги вступу, він писав: “В 1944 г. заведена (весьма примитивно и неграмотно с точки зрения музейной практики) книга, которую можно скорее отнести к разряду книг поступления. Всего таких книг имеется три, которые по порядку ведутся по день обследования. Записи в 1946 году более соответствуют требованиям записей и ведения книг поступления. Первая книга истрепана, не прошнурована, не пропечатана, испачкана, имеет массу исправлений без оговорок повторений, заведена весьма неумело, листы выпадают, а в общем ее за книгу даже считать нельзя. Все же содержание надлежит переписать в новую книгу поступлений, заведенную по форме, а ее оставить как памятную для сверки и проч. Вторая и третья книги ведутся более удовлетворительно”, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 17а. – Арк. 12.

ним дані не завжди точні, адже багато старої документації, вивезеної до Німеччини¹⁴¹, повернули лише в 1948 р.¹⁴² Також М. І. Мацапура зазначає, що після війни до старих форм обліку (інвентарні книги та картки) додалися колекційні описи – списки окремих колекцій. Значну увагу автор довідки приділив умовам праці співробітників на робочих місцях та їх поліпшенню¹⁴³. Яскравий опис І. М. Мацапури демонструє, що причиною недостатньої налагодженості роботи музею та його фондів був незавершений ремонт: у багатьох вікнах не було шиб, опалення працювало лише частково, а співробітникам доводилося увесь час переміщувати колекції з одних кімнат до других.

Загалом за висновками комісії 1946 р. стан фондів визнавався незадовільним, а кваліфікацію частини працівників – недостатньою. Так, етнографів В. С. Мамонова та В. С. Парасунька назвали сумнівними особами, які працювали в музеї під час окупації, не вжили заходів для захисту колекцій під час їх вивезення до Німеччини, намагалися протягти до експозиції буржуазно-націоналістичні концепції. Особливе невдоволення комісії викликав завідувач відділу фондів В. І. Саїтов, який на ту мить працював у музеї лише дев'ять місяців, сім із яких – на посаді завідувача фондів. Він, на погляд комісії, не мав достатньої підготовки для ведення самостійної наукової роботи, не знав фондової специфіки, не був здатен навести лад у збірках. Негативно була оцінена й робота керівництва музею – директорки Г. А. Миколаєнко та її заступника І. В. Бондаря. Висновки комісії були такі: В. С. Мамонова, В. С. Парасунька (через роботу при німцях та “буржуазно-націоналістичні” погляди) та Ю. Ю. Павловича (старий, на роботу не ходить) звільнити; В. І. Саїтова, Л. П. Шевченко (недостатньо кваліфіковані) та Н. В. Лінку-Геппенер (працювала при німцях) понизити на посадах; І. В. Бондаря (не забезпечив належне керівництво) перевести на посаду головного хранителя фондів. Рекомендовано було також звільнити співробітників без фахової освіти¹⁴⁴. Результатом означеної перевірки стало звільнення 1.10.1946 р. етнографів В. С. Мамонова та В. С. Парасунька “за незабезпечення належним керівництвом відділу етнографії в підготовці виставки до відкриття”¹⁴⁵. Ю. Ю. Павловича звільнили 16.10.1946 р. “за престарілим віком і станом здоров'я”. Інші співробітники залишилися на своїх посадах. Документи про перевірку роботи закладу в 1946 р. яскраво характеризують складні роки післявоєнного відновлення музейної роботи і є цінним джерелом із історії розбудови музею.

В кінці року, зреагувавши на наказ Комітету № 1035 про незадовільний стан збереження експонатів, директорка музею Г. А. Миколаєнко видала наказ № 100 про покращення охорони закладу та збереження цінностей¹⁴⁶, у якому зазначалося: закінчити тимчасове обладнання закритого фондосховища, укріпити його двері залізом із обох боків; встановити ґрати, замки, електричну сигналізацію та електричне освітлення; встановити стелажі та 10 шаф із замками; замовити інвентарні книги, виготовлені за затвердженою формою. Також завідувачів відділів зобов'язували після закінчення роботи опечатувати експозиційні та фондові приміщення¹⁴⁷. Звіти музею та фондів за 1946 р. демонструють, що багато недоліків, виявлених комісією, почали виправляти, проте деякі залишилися через об'єктивні умови¹⁴⁸.

Восени 1946 р. фонди поповнилися реевакуйованими експонатами з дорогоцінних металів. До війни ці предмети зберігалися в Київській обласній конторі Держбанку, в 1941 р. їх евакуювали спочатку до Москви, потім – до Уфи. У 1946 р. вони надійшли до Держсховища в Москві¹⁴⁹. 3.10.1946 р. І. В. Бондаря відрядили до столиці СРСР для отримання музейних цінностей згідно із наказом № 1006 від 18.09.1946 р. Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР¹⁵⁰. У жовтні експонати з дорогоцінних металів надіслали до Києва, їх також необхідно було інвентаризувати.

Перевірка роботи музею 1947 р. За наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ, 17–28.01.1947 р. в музеї з метою обстеження-ревізії працювала нова комісія у складі А. А. Петлюка, С. Я. Севериновського, П. А. Куца,

141 Завдяки ґрунтовнішому аналізу наявності довоєнної документації археологічних відділів встановлено, що М. І. Мацапура надав не досить точні дані. Зокрема, по відділу “Київська Русь” збереглися не всі 12 книг, як вказує М. І. Мацапура, а 11 із 13 книг. У відділі “Докласове суспільство” виявлена одна інвентарна книга й частина картотеки, хоча в довідці зазначено, що нічого не збереглося, див.: Сорокіна С., Пукліна О., Безкоровайна Ю., Завальна О. Інвентаризація археологічних колекцій у Центральному історичному музеї ім. Т. Г. Шевченка (1937–1941) // МДАПВ. – Вип. 23. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019. – С. 257–278.

142 Про надходження частини документації з Німеччини відомо з актів Комісії із прийому, інвентаризації та розподілу музейних і бібліотечних цінностей, повернутих із Німеччини, в яких містяться згадки про повернення інвентарних книг та картотек, див.: НМІУ. – Відділ обліку. – Акт № 564 від 11.01.1948 р.; акт № 672 від 16.02.1948 р.

143 Найгірші умови зберігання та праці співробітників були у фондах відділу “Київська Русь”: “Фонды отдела размещены в одной комнате 1-го этажа. Комната большая, но все же не может обеспечить надлежащее хранение всего имеющегося материала. Имеется четыре окна, которые не застеклены. Холодно и ветрено. Общий ремонт еще не был произведен. Стены после ремонта системы отопления еще не заделаны. Грязно и пыльно. Часть экспонатов находится в ящиках на стеллажах. Всего стеллажей имеется четыре, которых не хватает для размещения даже и половины экспонатов отдела. Вся середина комнаты заставлена ящиками с экспонатами и самими экспонатами”. І. М. Мацапура надавав також поради, як покращити ситуацію: “Необходимо: 1) Застеклить все окна и утеплить это помещение так, чтобы не дуло из всех щелей и тем создать минимальные условия для работы научных сотрудников. 2) Изготовить значительное количество стеллажей соответствующей конструкции для размещения на них всех ящиков с экспонатами и отдельных экспонатов, а также изготовить ящики и проч. оборудование для экспонатов”, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 17а. – Арк. 23–25.

144 ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 139–142.

145 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 84, 93.

146 Там само. – Арк. 103.

147 Там само. – Арк. 131.

148 Там само. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 1, 2.

149 Безкоровайна Ю. Доля археологічних коштовностей... – С. 310.

150 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4. – Арк. 86.

Н. Я. Березовської¹⁵¹ та Е. А. Павленка¹⁵². Її члени, які виявилися ще менш доброзичливішими за своїх попередників, зауважили, що найбільшою проблемою в роботі музею залишається неякісний ремонт, і це сильно впливає на роботу колективу: *“В зв’язку з відсутністю опалення і низькій температурі виключена можливість будь-якої творчої роботи наукових робітників, які примушені шукати притулку для роботи”*¹⁵³. Щодо працівників комісія зазначала, що на роботу до закладу прийняли осіб, які не мали досвіду музейної роботи, відповідної освіти, а 33 із 65 співробітників перебували на окупованій території. Особливо негативно оцінювали стан фондів. Зокрема, в спільному фондосховищі перебували музейні предмети з різних матеріалів, що унеможливлювало створення належних умов їх зберігання. На вікнах сховища відсутня достатня кількість ґрат, двері не оббиті залізом. Фонди не мали єдиного керівництва, а головна хранителька Л. П. Шевченко фондами не займалася: за них відповідали завідувачі відповідних відділів. Музейний облік перебував у занедбаному стані, інвентарні книги велися неохайно, були непрошнуровані й нескріплені печаткою. Записи до інвентарних книг вносили дві особи: завідувач відділу фондів В. І. Саїтов, який відповідав за частину колекцій, та І. В. Бондар, що зберігав нумізматику та особливо цінні предмети. Лише 15.01.1946 р. експонати взяли на бухгалтерський баланс із умовною оцінкою¹⁵⁴. Загалом висновки комісії були невтішні: Г. А. Миколаєнко та І. В. Бондар не забезпечили належне керівництво музеєм. У запланованих до відкриття розділах експозиції не були завершені підготовчі роботи. Недоліки кадрової політики призвели до того, що *“серед колективу наукових робітників мають місце нездорові настрої та склоки, низька трудова дисципліна”*¹⁵⁵. Низька якість обліку фондів призвела до можливості махінацій із картинами з боку директорки Г. А. Миколаєнко. Якщо рекомендації перевірки 1946 р. дирекції музею вдалося частково проігнорувати, то висновки комісії 1947 р. вже не мали характеру рекомендацій, адже відразу після них з’явилася Постанова Комітету у справах культурно-освітніх установ від 17.02.1947 р., чий рішення були обов’язкові для виконання. Комітет вирішив зняти з посади директорку Г. А. Миколаєнко¹⁵⁶, І. В. Бондарю винести сувору догану і попередження про можливе усунення з посади. Завідувача господарчою частиною Н. А. Ваймана¹⁵⁷ звільнили за незабезпечення якісного ремонту та постачання матеріалів для експозиції. Новопризначеного директора зобов’язали виправити означені недоліки.

Наслідком перевірки стала значна кількість звільнень. Згідно з наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ № 36 від 28.01.1947 р., директорку Г. А. Миколаєнко перевели на посаду завідувача сектору, а 1.04.1947 р. звільнили. Із 28.01.1947 р. в. о. директора призначили І. Я. Кирсу¹⁵⁸, а згодом, згідно із наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ № 193 від 25.04.1947 р., директором став А. П. Вікторов¹⁵⁹. Завідувач відділу фондів В. І. Саїтов, якого комісія рекомендувала перевести на посаду наукового співробітника, з 28.01.1947 р. став т. в. о. завідувача відділу “Історія України XV–XVIII ст.” Також звільнили співробітників, які не мали відповідного фаху¹⁶⁰.

151 Березовська Ніна Яківна (1903 р. н.) – навчалася в Радпартшколі на факультеті пропаганди у Вінниці, перевелася на історичний факультет КДУ, який не закінчила. Із серпня 1938 р. до січня 1939 р. працювала екскурсоводом у Музеї Революції в Києві. Із січня 1939 р. до грудня 1940 р. – наукова співробітниця фондів. Згодом працювала на посаді наукового співробітника відділу капіталізму ЦІМ до серпня 1941 р., виїхала в евакуацію. З листопада 1941 р. до січня 1942 р. працювала завідувачкою шкільною бібліотекою в м. Бухарі. В 1944 р. реєвакуювалася до Києва. З лютого 1945 р. до квітня 1947 р. працювала інспекторкою Управління музеїв Комітету у справах культурно-освітніх установ. Звільнена через скорочення штатів. У 1946 р. закінчила історичний факультет Вечірнього університету марксизму-ленінізму. З 15.04.1947 р. працювала завідувачем масового відділу ДРІМ, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 5. – Арк. 1–5.

152 Там само. – Оп. 1-л. – Спр. б/н. – Арк. 32–39 зв.

153 Там само. – Арк. 32.

154 І. В. Бондар заперечував проти цієї практики, за що комісія визнала його роботу незадовільною: *“Поступаючі експонати оформлюються актами і беруться на облік, але експонати, що поступають до музею безкоштовно, не всі обліковуються завдяки протидіям з боку заступника директора тов. Бондаря, який вважає, що речі, поступаючі безкоштовно, не повинні оцінюватися і перебувати на обліку в бухгалтерії”*, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. б/н. – Арк. 35.

155 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. б/н. – Арк. 38.

156 Комітет зробив такі висновки: *“Внаслідок незадовільно поставленого обліку фондів і відсутності потрібного контролю за їх зберіганням, директор музею тов. Миколаєнко Г. А. приховала від інвентаризації повернуті музеєм Українського мистецтва чотири картини і через підставних осіб одну картину здала на комісію, а на другу склала фіктивний акт про придбання картини у приватної особи, за що одержала 5200 крб. Означені картини були пізніше пізнані як власність Київського історичного музею і повернуті до його фондів. Незважаючи на те, що тов. Миколаєнко Г. А. через деякий час повернула в касу музею одержані за картини гроші і за її поясненням зробила ці фіктивні операції не з корисною метою, а для покриття витрат, не передбачених кошторисом і державними нормативами, вона, як керівник установи, зробила злочин”*, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. б/н. – Арк. 27. Подальшу долю колишньої директорки дослідив Є. Гороховський, див.: *Гороховский Е. Встречное движение. Две истории о приключениях сокровищ культуры Украины и Германии в XX веке* / [Електронний ресурс]: Забута спадщина – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/research/179.html> (дата звернення: 09.02.2020). – Назва з екрану.

157 М. А. Ваймана звільнили 14.03.1947 р., див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5. – Арк. 27.

158 Кірса (Кирса) Іван Якович у 1940–1941 рр. був заступником наркома освіти, в 1943–1944 рр. – уповноваженим з реєвакації музейних фондів Наркомосвіти УРСР. 28.01–24.04.1947 р. – директор ДРІМ. Надалі – заступник голови Комітету у справах культурно-освітніх установ та ректор Полтавського педагогічного інституту, див.: Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 1085; НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5. – Арк. 15.

159 Вікторов Андрій Петрович (1903 р. н.) закінчив Краснодарський педагогічний університет, із 25.04.1947 р. – директор ДРІМ. У 1948 р. очолював комісію із розподілу культурних цінностей, повернених із Німеччини. Того самого року переведений на посаду заступника директора музею з наукової частини. Після смерті Г. Я. Полешка став в. о. директора музею (1.06.1947–11.07.1948), див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5. – Арк. 41; Там само. – Спр. 8. – Арк. 70; Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 1051.

160 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5. – Арк. 28.

28.01.1947 р. затвердили новий штатний склад відділу фондів: Л. П. Шевченко (головна зберігачка), О. А. Шевцова (наукова співробітниця), О. У. Тимофієва (окантовниця), Є. П. Зозуля¹⁶¹ (реставраторка із обов'язками комірниці)¹⁶². Після того, як Л. П. Шевченко звільнилася з посади у зв'язку з переходом на іншу роботу, 4.05.1947 р. завідувачем фондів став Б. Г. Вольський¹⁶³.

Зважаючи на пильну увагу ревізійних комісій до роботи фондів, директор А. П. Вікторів тримав її під особистим контролем. Наприкінці 1947 р. він склав довідку про стан обліку, інвентаризації та зберігання фондів, у якій зазначав, що співробітники музею провели велику роботу з упорядкування фондів: були закуплені нові інвентарні книги та картки, археологічні колекції записані до колекційних списків, заведені інвентарні книги на нові групи зберігання, виготовлені нові стелажи, а старі укріплені. Проте для забезпечення нормальної роботи фондів ще бракувало додаткових стелажів, сейфів, пирососів, встановлення належного температурного режиму¹⁶⁴. На поч. 1948 р. А. П. Вікторів зауважував, що робота з інвентаризації просувається дуже повільно. Також директор оголосив догану співробітниці, яка, на його погляд, дуже стисло заповнювала інвентарні картки¹⁶⁵.

За наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ № 553 від 22.10.1947 р., роботу з інвентаризації музейного зібрання мали значно посилити. Для прискорення інвентаризації фондів, яка повинна була закінчитися 1.07.1948 р., до цієї роботи окремим наказом залучали співробітники різних музейних відділів: О. У. Тимофієва та Г. Н. Кононко (вели книгу вступу та інвентарі загальних фондів); І. Г. Шовкопляс (рис. 12) та Т. Г. Мовша (відділу “Докласове суспільство”); А. Й. Россадівич та Л. М. Романюк (відділу “Скіфія та грецькі міста Північного Причорномор'я”); Н. В. Лінка, М. П. Харицька та Г. М. Василенко (відділу “Київська Русь”); В. І. Саїтов та Р. А. Долішна (малярства); В. М. Герус¹⁶⁶ (рис. 13) та В. О. Сидоренко (зброї); О. А. Шевцова та П. Д. Кудлай (етнографії); М. Х. Кушко, І. М. Скулєнко та Т. Є. Самборська (металу, кераміки, скла); В. І. Саїтов та І. М. Чудновська (рукописних документів); І. В. Бондар, Н. І. Шендрік та М. Д. Мелашенко (нумізматики); Ф. Й. Коган та А. П. Попенко (фотографій та негативів); М. М. Переверзев та О. У. Тимофієва (архівних документів); Н. Я. Березовська (гравюр і літографій). Інвентаризацією всіх музейних фондів керував І. В. Бондар¹⁶⁷. Означений наказ цікавий тим, що засвідчує подальший поділ фондів на групи зберігання. Наступний наказ від 24.06.1948 р. містив попередження про звільнення співробітникам, які не встигнуть закінчити інвентаризацію до дати, визначеної Комітетом. Декому, хто працював надто повільно, була оголошена догана¹⁶⁸.

Реституція музейних цінностей та продовження інвентаризації, кінець 1947–1948 рр. Значне поповнення фондового зібрання музею відбулося після того, як 1.12.1947 р. із Берліна до Києва прибули вивезені в роки війни музейні колекції. Їх 6–8.12.1947 р. доправили до Державного історико-культурного заповідника “Києво-Печерська лавра”. За розпорядженням Ради міністрів УРСР № 1487 від 2.12.1947 р. було створено Комісію із прийому, інвентаризації і розподілу музейних та бібліотечних цінностей, повернутих із Німеччини, яка працювала 4.01–15.03.1948 р. Комісію очолив А. П. Вікторів, її членами стали А. А. Петлюк, М. І. Закопайло та А. Є. Скачинський. Експертами від ДРІМ, які ідентифікували музейні цінності, були Н. В. Лінка та О. А. Шевцова¹⁶⁹. В матеріалах роботи комісії зазначалося, що на одержаних із Німеччини ящиках не вказувалося, з яких музеїв їх вивезли. Належність матеріалів певним музейним установам експерти намагалися визначити за шифрами та іншими опосередкованими ознаками. За основу розподілу музейних предметів між музеями брали не тільки належність їх тим чи тим музеям (що іноді складно було з'ясувати), а й принцип доцільності, коли експонати передавали музеям, розташованим у регіоні, з якого походив предмет¹⁷⁰. Тому під час розподілу виникала

161 5.04.1947 р. її перевели на посаду завгоспа-коменданта з обов'язками комірника, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5. – Арк. 34).

162 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5. – Арк. 13.

163 Вольський Борис Георгійович (1887–1948) – закінчив Одеське художнє училище. В 1910–1912 рр. працював викладачем у жіночій гімназії та реальному училищі. В роки громадянської війни був членом РНК Донецько-Криворізької Республіки, займався підпільною роботою. 1925 р. – директор із художньо-ідеологічної лінії Одеської кінофабрики, 1935 р. – директор видавництва “Мистецтво”, 1939–1940 рр. – заступник, у 1940–1941 рр. – директор Державного музею українського мистецтва, 1945 р. – керівник музейного відділу Комітету у справах мистецтва РНК УРСР. У 1945 р. призначений в. о. керівника відділу охорони історико-культурних пам'яток та заповідників. Із 16.07.1945 р. – в. о. керівника управління музеїв. З 1946 р. – керівник відділу археологічних пам'яток культури і старовини, звільнений за скороченням штатів. Із 15.04.1947 р. – завідувач фондами ДРІМ, згодом – старший науковий співробітник. Помер 13.07.1948 р., у зв'язку з його похороном музей припинив роботу з половини дня, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5. – Арк. 46; Там само. – Оп. 1-л. – Спр. 4. – Арк. 5–17; Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6. – Арк. 88.

164 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 12. – Арк. 1–3.

165 Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6. – Арк. 144.

166 Герус Василь Матвійович (1917 р. н.) – навчався в 1936–1940 рр. на історичному факультеті Київського педагогічного інституту ім. Горького. Ще до закінчення інституту був відраджений НКО УРСР на роботу в Чернігівську обл. викладати у школі. В жовтні 1940 р. його призвали до Червоної армії. Спочатку брав участь у військових діях, але в серпні 1941 р. потрапив у оточення під м. Гомелем (Білоруська РСР), таким чином опинився на окупованій території, де став партизаном. Із березня 1943 р. перебував у партизанському загоні “За перемогу”. 01.01.1948 р. призначений на посаду наукового співробітника ДРІМ, див.: НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6. – Арк. 159. Спочатку працював науковим співробітником відділу “Українська РСР у період соціалістичного будівництва 1921–1941 рр.”. Із 20.06.1954 р. – завідувач вказаного відділу. З 14.10.1961 р. до січня 1975 р. працював завідувачем Пам'ятника-музея в с. Нових Петрівцях. На пенсію вийшов персональним пенсіонером республіканського значення. Із квітня 1978 р. до липня 1981 р. – музейний служитель. Із 1.07.1981 р. молодший науковий співробітник, див.: Шендрік Н. І. В. М. Герус... – С. 94–96.

167 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6. – Арк. 140.

168 Там само. – Арк. 100.

169 Себта Т. Мюнхенська систематична Картотека власності... – С. 228.

170 8.05.1948 р заступник голови Комітету у справах культурно-освітніх установ І. Я. Кірса в доповідній записці заступнику

плутанина та експонати часто передавали не до тих установ, у яких вони перебували до війни. 15.04.1948 р. комісія складала акт розподілу музейних цінностей¹⁷¹ та оцінила повернені музейні зібрання в 373 570 крб.¹⁷² Історичному музею в м. Києві передали 618 ящиків із експонатами, серед яких – 240 ящиків з археологічними та 233 ящики з етнографічними колекціями. Решту становили керамічні вироби, тканини, зброя, скульптура, картини, негативи, документи, книги та мумії. У НМІУ зберігаються акти відкриття ящиків комісією з коротким описом складу колекцій або експонатів, які в них містилися¹⁷³. Акти дають лише приблизне уявлення про вміст ящиків, оскільки не мають детальних описів та інвентарних номерів. Зрозуміло, що зусиллями наявних музейних співробітників обробити значні обсяги колекційних матеріалів у короткі строки було неможливо. Тому інвентаризація повернених колекцій у музеї тривала десятиліттями.

Робота в комісії із розподілу повернених із Німеччини культурних цінностей не врятувала А. П. Вікторова від втрати посади: наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ № 424 від 2.07.1948 р.¹⁷⁴ було призначено нового директора Г. Я. Полешко¹⁷⁵, який 24.06.1948 р. взявся до виконання обов'язків. А. П. Вікторова перевели на посаду заступника директора із наукової частини, І. В. Бондаря – на посаду головного хранителя фондів¹⁷⁶. Після зміни керівництва музею Комітет видав наказ № 470 від 21.07.1948 р. про посилення роботи із інвентаризації фондів, термін закінчення якої (що не стосувалося повернених із Німеччини музейних предметів) визначався 1.10.1948 р., а забезпечення своєчасного завершення роботи доручили головному хранителю І. В. Бондарю¹⁷⁷. Директор Г. Я. Полешко активно почав вирішувати проблеми фондів: наказав подати заявку на виготовлення необхідної кількості стелажів та сейфів із ескізами та кресленнями, надати інформацію про необхідну кількість вентиляційних установок для провітрювання розміщених у підвалах фондів сховищ, з'ясувати можливість встановлення цілодобового міліцейського посту для охорони музею¹⁷⁸. У вересні новий директор уже відзначав деякі досягнення. Зокрема, за сумлінну працю та перевиконання норм із інвентаризації вісьмом співробітникам була оголошена подяка із занесенням до трудових книжок. Кількість людей, задіяних у інвентаризації, скоротили до 10 осіб. У кінці року директор звітував про те, що інвентаризовано 234 417 музейних предметів (за іншим звітом – 243 850)¹⁷⁹. У фондах почали встановлювати стелажі для розкладання колекцій, повернених із Німеччини¹⁸⁰. Ще одним досягненням 1948 р. стало відкриття для відвідувачів експозицій шести відділів музею¹⁸¹.

За директорства Г. Я. Полешка звіти музею стали подібніші на рапорти про успіхи, а не скарги на недоліки, як у попередні роки. На нашу думку, це пояснюється не так енергійністю нового директора, як тим, що багаторічна самовіддана праця співробітників із відбудови музею в надзвичайно важких умовах нарешті мала реальні результати. Однак не всі працівники музею визнавали досягнуті результати такими значними, якими вони були представлені у офіційних документах. Цікава інформація про складну ситуацію в музеї в 1948 р. міститься в опублікованому Н. Р. Михайловою¹⁸² документі з особистого фонду В. М. Даниленка з НА ІА. Це – лист за підписами Н. В. Лінки та І. Г. Шовкопляса від 22.09.1948 р., в якому в дев'ятьох пунктах аргументовано викладені недоліки та перешкоди, ба навіть – загрози від керівних органів музейної галузі. Через зневажливе ставлення Управління музеїв зусилля співробітників музею не мали успіху. Автори листа вказували на незадовільний рівень науково-дослідної роботи в музеї та замалу експозиційну площу, надану для експонування археологічних матеріалів. Також вони вважали, що роботу із інвентаризації археологічних експонатів через дуже стислий термін (впродовж одного 1948 року), встановлений керівними органами, провели на низькому рівні, її можна вважати лише первинним обліком. У документі також наголошувалося на тому, що фондів приміщення не облаштовані

Голови Ради Міністрів УРСР М. П. Бажану писав: *“Комітет у справах культурно-освітніх установ УРСР повідомляє Вас, що в основу розподілу музейних цінностей між музеями України був покладений не тільки принцип належності окремих груп експонатів тим або іншим музеям, але і, в першу чергу, принцип доцільності передачі музейного майна музеям, які не маючи до цього часу своїх музейних фондів, позбавлені можливості створити повноцінні експозиції. Археологічний матеріал, кераміка, тканини, збірки етнографічного матеріалу, зв'язані з історією культури українського народу і безпосередньо з тими районами, які входили в сферу наукового дослідження окремих музеїв. Так, археологічні матеріали Київського історичного музею являють собою колекції, які були знайдені під час археологічних досліджень, що провадились науковими працівниками разом з Інститутом археології Академії Наук УРСР на території України, зокрема, Київщини, відповідно до плану археологічних досліджень музею”,* див.: ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Т. 6. – Спр. 7219. – Арк. 142.

171 Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 944–949.

172 ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Т. 6. – Спр. 7220. – Арк. 15.

173 НМІУ. – Відділ обліку. – Акти на повернені експонати з Німеччини.

174 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6. – Арк. 95.

175 Полешко Георгій Якович (1890–1950) навчався у Варшавському університеті, працював учителем, член більшовицької партії з 1917 р. Під час громадянської війни був військовим комісаром, потім обіймав різні керівні посади, займався партійною, господарською, пропагандистською та навчальною роботою. З 1944 р. – директор київського лекційного бюро Вищої партійної школи, з липня 1948 р. – директор ДРІМ. Обіймав цю посаду до 31.05.1950 р., коли раптово помер на очах співробітників музею, див.: *Шановал С. М.* Директор державного історичного музею Полешко Г. Я. та його польова книжка № 1/п військового командира 2-ої Донецької стрілецької дивізії військомдива (за матеріалами Наукового архіву Національного музею історії України) // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ, 2018. – С. 315–325; НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 8. – Арк. 70.

176 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6. – Арк. 94.

177 Там само. – Арк. 75.

178 Там само. – Арк. 74.

179 Там само. – Оп. 3. – Спр. 15. – Арк. 4, 9.

180 Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6. – Арк. 59.

181 Там само. – Арк. 150.

182 *Михайлова Н. Р.* Історичний музей у 1948 році очима археологів // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 2. – Київ, 2017. – С. 173–177.

необхідними меблями, більшість музейних предметів ще перебувала в ящиках, що унеможливило їхнє розбирання та упорядкування. Не велися і реставраційні роботи, незважаючи на те, що багато музейних предметів постраждали під час війни й перебували в дуже поганому стані, руйнувалися та гинули.

Остаточне формування структури фондів груп, 1949–1950 рр. Упродовж 1949 р. основним завданням фондів було не накопичення нових артефактів, виявлених під час діяльності експедицій, а переважно розбір реєстраційних колекцій та матеріалів, повернутих із Німеччини¹⁸³. Переінвентаризацією експонатів із дорогоцінних металів у фондах займалися співробітники: Л. М. Романюк, Г. М. Василенко, Н. І. Шендрік, Н. І. Червінкіна, М. Х. Кушко та О. А. Шевцова¹⁸⁴.

Згідно із довідкою від 10.05.1950 р. про стан фондів, складеною директором Г. Я. Полешком¹⁸⁵, фонди музею поділялися на загальні (див. табл. 1) та археологічні (див. табл. 2).

Вказаний розподіл за групами зберігання з незначними змінами зберігається і нині.

Таким чином, на 1950 р. заклад повністю відновили, повернули значну частину втрачених колекцій, поповнили значною кількістю нових експонатів, відкрили експозиції для відвідувачів. Упродовж 1943–1950 рр. музей пройшов складний шлях від розореної установи, що перебувала в напівзруйнований будівлі, до поважної музейної установи із значним зібранням.

Табл. 1. Групи зберігання загальних фондів на 1950 р.

№	Назва та склад групи	Кількість од. зб.
1.	Історичне малярство (історичні портрети, картини історичних подій, церковне малярство)	1260
2.	Скульптура (скульптурні портрети історичних діячів)	60
3.	Військове озброєння та спорядження (холодна та вогнепальна зброя)	700
4.	Кераміка та скло (порцеляна, фаянс, скло, гончарні вироби)	720
5.	Металеві вироби (ковальство, слюсарство, знаряддя сільського господарства та хатнього побуту)	100
6.	Художня промисловість (ювелірне мистецтво, винятково з дорогоцінного металу)	7397
7.	Нумізматика (монети, медалі, жетони)	18 000
8.	Етнографія (знаряддя праці та хатня обстава з деревини)	1819
9.	Тканина (одяг, вишивки, килими)	3000
10.	Історично-побутова та політична ілюстрація (гравюри, літографія, плакати)	3182
11.	Документальні фото та фоторепродукції (фотографії, що фіксують історію ХХ ст.)	8334
12.	Листівки та друковані документи	1075
13.	Рукописні документи та рукописи (рукописні книги, документи, листування)	210
14.	Стародруки (видання перших друкарень)	55
15.	Фотонегативи (негативи археологічних досліджень та пам'яток культури, історичних подій)	близько 15 000

Табл. 2. Групи зберігання археологічних фондів на 1950 р.

№	Назва та групи групи	Кількість
1.	Первісне суспільство (матеріали від палеоліту до епохи бронзи)	198 колекцій, 200 тис. од. зб.
2.	Скіфія (грецькі та скіфські пам'ятки)	24 колекції, 25 658 од. зб.
3.	Київська Русь (слов'яни, Київська Русь)	118 колекцій, 90 620 од. зб.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Безкоровайна Ю. Г.* Доля археологічних коштовностей Центрального історичного музею (1930–1940-ві рр.) мовою документів // *Археологія & фортифікація України. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції.* – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. – С. 309–316.

2. ГАРФ. – Ф. 7021. – Оп. 116. – Спр. 282.

3. *Гороховський Е.* Встречное движение. Две истории о приключениях сокровищ культуры Украины и Германии в ХХ веке / [Електронний ресурс]: Забута спадщина. – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/research/179.html> (дата звернення: 09.02.2020). – Назва з екрану.

4. ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 6.

183 НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 18. – Арк. 15, 20.

184 Там само. – Оп. 1-“л”. – Спр. 7. – Арк. 24.

185 Там само. – Оп. 3. – Спр. 24. – Арк. 1–10.

5. ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 7.
6. ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 10.
7. ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 13.
8. ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 14.
9. ДАК. – Ф. р-1260. – Оп. 2. – Спр. 1.
10. Демчук Е. І. Вклад науковців повоєнного періоду у формування колекцій з історії України // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи. Матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції / Національний музей історії України. – Київ, 1999. – С. 17–18.
11. Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан; відп. ред. Г. В. Боряк; ред. кол.: О. О. Маврін, Г. В. Папакін, С. В. Пивоваров, В. М. Піскун; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. – 1200 с.
12. Ковтанюк Н. Г., Шовкопляс Г. М. Сторінки історії музею (20–50-ті роки ХХ ст.) // Національний музей історії України: його фундатори та колекції. Тематичний збірник наукових праць / Редкол.: Н. Г. Ковтанюк (відп. ред. та ін.). – Київ: ТОВ “ІІ, Лтд”, 1999. – С. 3–24.
13. Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. Скарбниця історичної пам’яті України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 62–80.
14. Кулаковська Л. В. Три долі Івана Шовкопляса // Кам’яна доба України: Збірник наукових статей. – Вип. 14. – Київ: Шлях, 2011. – С. 9–14.
15. Литовченко А. В. Художник Ю. Ю. Павлович – відомий і невідомий // Праці центру пам’яткознавства. – Вип. 31. – Київ, 2017. – С. 170–176.
16. Мазур Т. В. Удосконалення правової охорони культурної спадщини в Українській РСР (середина 1940-х – початок 1950-х років) // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2019. – № 6. – С. 21–28.
17. Михайлова Н. Р. Історичний музей у 1948 році очима археологів // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 2. – Київ, 2017. – С. 173–177.
18. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 17а.
19. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1. – Спр. 54а.
20. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. б/н.
21. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 1.
22. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 3.
23. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 7.
24. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 9.
25. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 12.
26. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-л. – Спр. 15.
27. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 1.
28. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 2.
29. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 3.
30. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 4.
31. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 5.
32. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 6.
33. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 7.
34. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 1-“л”. – Спр. 8.
35. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 2.
36. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 3.
37. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 4.
38. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 7.
39. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 9.
40. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 10.
41. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 12.
42. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 15.
43. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 18.
44. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 24.
45. НА НМІУ. – Ф. р-1260. – Оп. 3. – Спр. 24а.
46. Національний музей історії України. Альбом: у двох томах / Н. Г. Ковтанюк, Л. В. Строкова. – Київ, 2011. – Т. 1. – 320 с.
47. НМІУ. – Відділ обліку. – Акт № 564 від 11.01.1948 р.
48. НМІУ. – Відділ обліку. – Акт № 672 від 16.02.1948 р.
49. НМІУ. – Відділ обліку. – Акти на повернені експонати з Німеччини.
50. НМІУ. – Відділ обліку. – Документи на реевакуювані експонати.
51. Оксеніч М. Еволюція структури Національного музею історії України та створення його фондів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики / Інститут історії України НАН України. – Вип. 12. – 2005. – С. 367–388.
52. Оксеніч М. Шляхи формування збірки Національного музею історії України: колекції меценатів і внески приватних осіб // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць / Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарнавського,

Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; редкол.: О. Б. Коваленко (голова) та ін. – Вип. 8. – Чернігів, 2007. – С. 165–173.

53. Павлова В. Надія Шендрик: сторінки життя // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2016. – Вип. 1, Ч. 2. – С. 74–79.

54. Пам'яті Івана Гавриловича Шовкопляса // Археологія. – 1998. – № 3. – С. 156–158.

55. Перелигіна О. І. Катеринослав-Дніпропетровськ у біографії українського історика ХХ ст. Григорія Гербільського // Роль музеїв у культурному просторі України й світу. – Вип. 11. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2009. – С. 181–201.

56. Перельгіна О. І. Неизвестная страница биографии украинского историка Григория Гербильского: детский дом испанских детей (1941–1942 гг.) // История и историческая память. – 2011. – № 3. – С. 179–193.

57. Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до- і ранньої історії в Києві у 1943–1945 рр. // Археографічний щорічник / Археографічна комісія; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Вип. 21/22. – Т. 23/24. – Київ, 2018. – С. 799–860.

58. Радієвська Т., Якубенко О. Музейний відлік життя Тамари Григорівни Мовші // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, Ч. 2. – 2016. – С. 59–73.

59. Себта Т. Мюнхенська систематична Картотека власності мистецьких об'єктів (1945–1952): перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей // Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2013. – С. 221–236.

60. Сорокіна С., Завальна О. Німецький археолог доктор Пауль Грімм і створення у Києві Музею до- і ранньої історії у 1942 році // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Т. 28. – Київ, 2014. – С. 440–464.

61. Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ) // Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої до 125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 288–295.

62. Сорокіна С., Пукліна О., Безкоровайна Ю., Завальна О. Інвентаризація археологічних колекцій у Центральному історичному музеї ім. Т. Г. Шевченка (1937–1941) // МДАПВ. – Вип. 23. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019. – С. 257–278.

63. Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О. Музей до- і ранньої історії у Києві (1942–1943): структура та персональний склад // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 1, Ч. 1. – Київ, 2016. – С. 210–229.

64. Станіцина Г. О. З історії Наукового архіву Інституту археології НАН України // Археологія і давня історія України. Збірник наукових праць. – Вип. 9. Історія археології: дослідники та наукові центри. – Київ, 2012. – С. 268–276.

65. Станіцина Г. О. Науковий архів // Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / Гол. ред. П. П. Толочко. – Т. 1. – Київ: ВД “АДЕФ-України”, 2015. – С. 249–255.

66. Ткаченко М. І. Музеї України під час Другої світової війни (1939–1945 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 1996. – 223 с.

67. Ферчук А. Віра Мамуня – хранитель справи музейної / [Електронний ресурс]: Музейний простір. – Режим доступу: <http://www.prostir.museum.ua/post/35130> (дата звернення: 09.02.2020). – Назва з екрану.

68. Ферчук А. Порцеляна і фаянс у збірці Національного музею історії України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 89–99.

69. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Т. 6. – Спр. 7219.

70. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Т. 6. – Спр. 7220.

71. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 505.

72. ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 1.

73. ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 14.

74. ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 68.

75. ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 75.

76. Шаповал С. М. Директор державного історичного музею Полешко Г. Я. та його польова книжка № 1/п військового командира 2-гої Донецької стрілецької дивізії військомдива (за матеріалами Наукового архіву Національного музею історії України) // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ, 2018. – С. 315–325.

77. Шендрик Н. І. В. М. Герус: сторінки життя // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи. Матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції / Національний музей історії України. – Київ, 1999. – С. 94–96.

78. Шовкопляс Іван Гаврилович // Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / Гол. ред. П. П. Толочко. – Т. 2. – Київ: ВД “АДЕФ-України”, 2015. – С. 649–650.

79. Шовкопляс Т. І. Іван Шовкопляс: сторінки життя // Дослідження первісної археології в Україні (до 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль). Матеріали міжнародної наукової конференції “Радомишль та його історія” (3–4 жовтня 2006 р.). – Київ: КОРВІН ПРЕСС, 2008. – С. 8–10.

80. Якубенко О., Радієвська Т. Тамара Григорівна Мовша і Національний музей історії України // Переяславка. Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав”. III Єфремівські читання “Релігійне життя Переяславської землі (IX–XXI ст.)”. Збірник наукових статей. – Вип. 7 (9). – 2014. – С. 285–299.

81. Якубець А. Система управління музейною справою в УРСР (1945–1953 рр.) // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 1, Ч. 2. – Київ, 2016. – С. 160–165.

REFERENCES

1. Bezkorovaina Yu. H. Dolia arkhеolohichnykh koshtovnostei Tsentralnoho istorychnoho muzeiu (1930–1940-vi rr.) movoiu dokumentiv // Arkheolohiia & fortyfikatsiia Ukrainy. Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O. A., 2016. – S. 309–316.
2. HARF. – F. 7021. – Op. 116. – Spr. 282.
3. Horokhovskiy E. Vstrechnoye dvizheniye. Dve istorii o priklyucheniiah sokrovishch kul'tury Ukrainy i Germanii v XX veke / [Elektronnyi resurs]: Zabuta spadshchyna. – Rezhym dostupu: <http://lostart.org.ua/ua/research/179.html> (data zvernennia: 09.02.2020). – Nazva z ekranu.
4. DAK. – F. r-1260. – Op. 1. – Spr. 6.
5. DAK. – F. r-1260. – Op. 1. – Spr. 7.
6. DAK. – F. r-1260. – Op. 1. – Spr. 10.
7. DAK. – F. r-1260. – Op. 1. – Spr. 13.
8. DAK. – F. r-1260. – Op. 1. – Spr. 14.
9. DAK. – F. r-1260. – Op. 2. – Spr. 1.
10. Demchuk E. I. Vklad naukovtsiv povoiennoho periodu u formuvannia kolektsii z istorii Ukrainy // Muzei na rubezhi epokh: mynule, sohodennia, perspektivy. Materialy yuvileinoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. – Kyiv, 1999. – S. 17–18.
11. Kyievo-Pecherska Lavra u chasy Druhoi svitovoi viiny. Doslidzhennia. Dokumenty / Uporiad. T. M. Sebta, R. I. Kachan; vidp. red. H. V. Boriak; red. kol.: O. O. Mavrin, H. V. Papakin, S. V. Pyvovarov, V. M. Piskun; NAN Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkhеohrafiї ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk; Kanadskyi instytut ukrainskykh studii Albertskoho universytetu. – Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk, 2016. – 1200 s.
12. Kovtaniuk N. H., Shovkopliash H. M. Storinky istorii muzeiu (20–50-ti roky XX st.) // Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy: yoho fundatory ta kolektsii. Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats / Redkol.: N. H. Kovtaniuk (vidp. red. ta in.). – Kyiv: TOV “III, Ltd”, 1999. – S. 3–24.
13. Kovtaniuk N., Shovkopliash H. Skarbnytsia istorychnoi pamiaty Ukrainy // Kyivska starovyna. – 1999. – № 4. – S. 62–80.
14. Kulakovska L. V. Try doli Ivana Shovkopliasha // Kamiana doba Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei. – Vyp. 14. – Kyiv: Shliakh, 2011. – S. 9–14.
15. Lytovchenko A. V. Khudozhnyk Yu. Yu. Pavlovych – vidomyi i nevidomyi // Pratsi tsentru pamiatkoznavstva. – Vyp. 31. – Kyiv, 2017. – S. 170–176.
16. Mazur T. V. Udoskonalennia pravovoi okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukrainskii RSR (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh rokiv) // Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2019. – № 6. – S. 21–28.
17. Mykhailova N. R. Istorychnyi muzei u 1948 rotsi ochyma arkhеolohiv // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. – Vyp. 2. – Kyiv, 2017. – S. 173–177.
18. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1. – Spr. 17a.
19. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1. – Spr. 54a.
20. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-l. – Spr. b/n.
21. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-l. – Spr. 1.
22. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-l. – Spr. 3.
23. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-l. – Spr. 7.
24. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-l. – Spr. 9.
25. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-l. – Spr. 12.
26. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-l. – Spr. 15.
27. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 1.
28. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 2.
29. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 3.
30. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 4.
31. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 5.
32. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 6.
33. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 7.
34. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 1-“l”. – Spr. 8.
35. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 2.
36. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 3.
37. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 4.
38. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 7.
39. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 9.
40. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 10.
41. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 12.
42. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 15.

43. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 18.
44. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 24.
45. NA NMIU. – F. r-1260. – Op. 3. – Spr. 24a.
46. Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Albom: u dvokh tomakh / N. H. Kovtaniuk, L. V. Strokova. – Kyiv, 2011. – T. 1. – 320 s.
47. NMIU. – Viddil obliku. – Akt № 564 vid 11.01.1948 r.
48. NMIU. – Viddil obliku. – Akt № 672 vid 16.02.1948 r.
49. NMIU. – Viddil obliku. – Akty na poverneni eksponaty z Nimechchyny.
50. NMIU. – Viddil obliku. – Dokumenty na reevakuiovani eksponaty.
51. *Oksenysh M.* Evoliutsiia struktury Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy ta stvorennia yoho fondiv // Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky / Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – Vyp. 12. – 2005. – S. 367–388.
52. *Oksenysh M.* Shliakhy formuvannia zbirky Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: kolektsii metsenativ i vnesky pryvatnykh osib // Skarbnytsia ukrainskoi kultury. Zbirnyk naukovykh prats / Chernihivskiy istorychnyi muzei imeni V. V. Tarnavskoho, Chernihivske viddilennia Instytutu ukrainskoi arkhieohrafi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy; redkol.: O. B. Kovalenko (holova) ta in. – Vyp. 8. – Chernihiv, 2007. – S. 165–173.
53. *Pavlova V.* Nadiia Shendryk: storinky zhyttia // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. – 2016. – Vyp. 1, Ch. 2. – S. 74–79.
54. Pamiati Ivana Havrylovycha Shovkopliasa // Arkheolohiia. – 1998. – № 3. – S. 156–158.
55. *Perelyhina O. I.* Katerynoslav-Dnipropetrovsk u biohrafii ukrainskoho istoryka XX st. Hryhoriia Herbil'skoho // Rol muzeiu u kulturnomu prostori Ukrainy y svitu. – Vyp. 11. – Dnipropetrovsk: Art-Pres, 2009. – S. 181–201.
56. *Perelygina O. I.* Neizvestnaya stranitsa biografii ukrainskoho istoryka Grygoriya Gerbil'skoho: detskij dom ispanskikh detej (1941–1942 gg.) // Istoryia i istorycheskaya pamyat. – 2011. – № 3. – S. 179–193.
57. *Radiievska T., Sebta T., Sorokina S.* Dokumenty svidchat: vyvezennia na zakhid zbirk Kraiovoho muzeiu do- i rannoi istorii v Kyievi u 1943–1945 rr. // Arkheohrafichni shchorichnyk / Arkheohrafichna komisiia; Instytut ukrainskoi arkhieohrafi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. – Vyp. 21/22. – T. 23/24. – Kyiv, 2018. – S. 799–860.
58. *Radiievska T., Yakubenko O.* Muzeinyi vidlik zhyttia Tamary Hryhorivny Movshi // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. – Vyp. 1, Ch. 2. – 2016. – S. 59–73.
59. *Sebta T.* Miunkhenska systematychna Kartoteka vlasnosti mystetskykh ob'ektiv (1945–1952): perspektyvy doslidzhennia povoiennoi restytutsii ukrainskykh kulturnykh tsinnosti // Zahartovana istoriieiu. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu profesora Nadii Ivanivny Myronets z nahody 80-littia vid dnia narodzhennia / Instytut ukrainskoi arkhieohrafi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. – Kyiv, 2013. – S. 221–236.
60. *Sorokina S., Zavalna O.* Nimetskyi arkhieoloh doktor Paul Grimm i stvorennia u Kyievi Muzeiu do- i rannoi istorii u 1942 rotsi // Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv / NAN Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkhieohrafi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. – T. 28. – Kyiv, 2014. – S. 440–464.
61. *Sorokina S., Zavalna O., Radiievska T.* Diialnist Muzeiu do- i rannoi istorii v Kyievi u 1942–1943 rr. (za materialamy NMIU) // Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy. Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii, pryurochenoi do 125-y richnytsi zasnuvannia Kamianets-Podil'skoho derzhavnoho istorychnoho muzeiu-zapovidnyka. – Kamianets-Podil'skyi, 2015. – S. 288–295.
62. *Sorokina S., Puklina O., Bezkorovaina Yu., Zavalna O.* Inventaryzatsiia arkhieolohichnykh kolektsii u Tsentralnomu istorychnomu muzei im. T. H. Shevchenka (1937–1941) // MDAPV. – Vyp. 23. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2019. – S. 257–278.
63. *Sorokina S., Radiievska T., Zavalna O.* Muzei do- i rannoi istorii u Kyievi (1942–1943): struktura ta personalnyi sklad // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 1, Ch. 1. – Kyiv, 2016. – S. 210–229.
64. *Stanitsyna H. O.* Z istorii Naukovoho arkhivu Instytutu arkhieolohii NAN Ukrainy // Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 9. Istoryia arkhieolohii: doslidnyky ta naukovi tsentry. – Kyiv, 2012. – S. 268–276.
65. *Stanitsyna H. O.* Naukovyi arkhiv // Instytut arkhieolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918–2014 / Hol. red. P. P. Tolochko. – T. 1. – Kyiv: VD “ADEF-Ukrainy”, 2015. – S. 249–255.
66. *Tkachenko M. I.* Muzei Ukrainy pid chas Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.): dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 / Ukrainyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 1996. – 223 s.
67. *Ferchuk A.* Vira Mamunia – khranytel spravy muzeinoi / [Elektronnyi resurs]: Muzeinyi prostir. – Rezhym dostupu: <http://www.prostir.museum.ua/post/35130> (data zvernennia: 09.02.2020). – Nazva z ekranu.
68. *Ferchuk A.* Portseliana i faians u zbirtsi Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy // Kyivska starovyna. – 1999. – № 4. – S. 89–99.
69. TsDAVO Ukrainy. – F. 2. – Op. 7. – T. 6. – Spr. 7219.
70. TsDAVO Ukrainy. – F. 2. – Op. 7. – T. 6. – Spr. 7220.
71. TsDAVO Ukrainy. – F. 166. – Op. 11. – Spr. 505.
72. TsDAVO Ukrainy. – F. 4762. – Op. 1. – Spr. 1.
73. TsDAVO Ukrainy. – F. 4762. – Op. 1. – Spr. 14.
74. TsDAVO Ukrainy. – F. 4762. – Op. 1. – Spr. 68.
75. TsDAVO Ukrainy. – F. 4762. – Op. 1. – Spr. 75.
76. *Shapoval S. M.* Dyrektor derzhavnoho istorychnoho muzeiu Poleshko H. Ya. ta yoho polova knyzhka № 1/p viiskovoho komandrya 2-hoi Donetskoï striletskoï dyvizii viiskkomdyva (za materialamy Naukovoho arkhivu Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy) // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 3. – Kyiv, 2018. – S. 315–325.

77. *Shendryk N. I. V. M.* Herus: storinky zhyttia // Muzei na rubezhi epokh: mynule, sohodennia, perspektyvy. Materialy yuvileinoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. – Kyiv, 1999. – S. 94–96.
78. *Shovkoplias Ivan Havrylovych* // Instytut arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918–2014 / Hol. red. P. P. Tolochko. – T. 2. – Kyiv: VD “ADEF-Ukrainy”, 2015. – S. 649–650.
79. *Shovkoplias T. I.* Ivan Shovkoplias: storinky zhyttia // Doslidzhennia pervisnoi arkeolohii v Ukraini (do 50-richchia vidkryttia paleolitychnoi stoianky Radomyshl). Materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii “Radomyshl ta yoho istoriia” (3–4 zhovtnia 2006 r.). – Kyiv: KORVIN PRESS, 2008. – S. 8–10.
80. *Yakubenko O., Radiievska T.* Tamara Hryhorivna Movsha i Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy // Pereiaslavika. Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka “Pereiaslav”. III Yefremivski chytannia “Relihiine zhyttia Pereiaslavskoi zemli (IX–XXI st.)”. Zbirnyk naukovykh statei. – Vyp. 7 (9). – 2014. – S. 285–299.
81. *Yakubets A.* Systema upravlinnia muzeinoiu spravoiu v URSR (1945–1953 rr.) // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. – Vyp. 1, Ch. 2. – Kyiv, 2016. – S. 160–165.

Список скорочень

ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации (Москва, РФ).
ДАК – Державний архів м. Києва.
ІА АН УРСР – Інститут археології Академії наук Української РСР (м. Київ).
ІМК – Інститут історії матеріальної культури.
КДУ – Київський державний університет імені Тараса Шевченка.
ЛІМ – Львівський історичний музей.
МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (м. Львів).
НА НМІУ – Науковий архів Національного музею історії України (м. Київ).
ЦІМ – Центральний історичний музей ім. Т. Г. Шевченка (м. Київ).
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (м. Київ).

Перелік ілюстрацій:

- Рис. 1.** Г. А. Миколаєнко, 1943 р.
- Рис. 2.** Г. А. Миколаєнко, М. Г. Коллі та І. В. Бондар (перший праворуч) на території музею, 1944 р.
- Рис. 3.** А. П. Попенко в експедиції в с. Зарубинцях. Друга пол. 1940-х рр.
- Рис. 4.** Будівля музею. Сер. 1940-х рр.
- Рис. 5.** І. М. Чудновська. Сер. 1940-х рр.
- Рис. 6.** О. А. Шевцова. Сер. 1940-х рр.
- Рис. 7.** У гостях у Н. В. Лінки, 1946 р.: у центрі – Н. В. Лінка-Геппенер; другий ряд (зліва направо) – Г. М. Василенко (Шовкопляс), Т. С. Пассек, С. Р. Піваковська (Кілієвич), Б. О. Рибаків; третій ряд – Н. І. Шендрик (друга праворуч).
- Рис. 8.** Т. Г. Мовша. 1945 р.
- Рис. 9.** Л. М. Меляницька (Романюк). Сер. 1940-х рр.
- Рис. 10.** Співробітниця ДРІМ, 1945 р., зліва направо: сидять – Н. І. Шендрик, Г. А. Миколаєнко, стоять – Г. М. Василенко (Шовкопляс), С. Р. Піваковська (Кілієвич).
- Рис. 11.** Співробітники музею, 11.05.1946 р.: перший ряд – Г. А. Миколаєнко (у центрі); другий ряд – Т. Г. Мовша (друга зліва), Г. М. Василенко (Шовкопляс, третя зліва), А. П. Попенко (четверта зліва); третій ряд – І. М. Чудновська (перша зліва), І. Г. Шовкопляс (перший справа), Л. М. Меляницька (Романюк, третя справа); четвертий ряд – Н. В. Лінка-Геппенер (перша зліва)
- Рис. 12.** Співробітники археологічних відділів 21.04.1947 р., зліва направо: С. Р. Піваковська (Кілієвич), І. Г. Шовкопляс, Г. М. Василенко (Шовкопляс), Н. І. Шендрик.
- Рис. 13.** Співробітники на тлі будівлі музею в процесі ремонту, 1948–1949 рр., зліва направо: М. Д. Мелашенко, Т. П. Нікітіна (Каллаш), В. М. Герус, Н. Я. Березовська.
- Рис. 14.** Робота у фондах відділу “Київська Русь” 1948 р.: Н. В. Лінка-Геппенер (стоїть зліва), сидять – Н. І. Шендрик, Г. М. Василенко (Шовкопляс).
- Рис. 15.** Співробітниця музею, 1950 р., зліва направо: стоять – В. М. Мамуня, Л. М. Меляницька (Романюк); сидять – Н. І. Червінкіна, Г. М. Василенко (Шовкопляс).

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3, 4

Рис. 5, 6, 7

Рис. 8, 9, 11

Рис. 10

Рис. 12, 13

Рис. 14, 15